Anteckningar
om
Stångby Forntid.

av

Lars Johan Brodén.

1942.

Avskriven och digitaliserad

av

David Almer

2022.

Kommentarer

Folkskolläraren i Stångby *Lars Johan Brodéns* (1860–1948) handskrivna bok om Stångbys forntid från 1942, som härmed är avskriven en andra gång och för första gången i sin helhet, fanns tidigare förvarad i Stångby församlingsbibliotek, för att sedermera övergå till Torns bibliotek i Torngården. Numera finns en kopia tillgänglig på Stångby bibliotek (Lunds stadsbibliotek) samt originalet finns i Lunds stadsbiblioteks lundasamling. Eftersom det nu är över 70 år sedan Brodén avled är hans material nu fritt att använda då upphovsrätten gick ut 2018.

Den första maskinskrivna avskriften utfördes ca. 1956 av hembygdsmannen *Anders Hugo Andersson* (1906–1984). Denna första avskrift överlämnades till Pastorsexpeditionen i Vallkärra den 5 mars 1970 och har bevarats lokalt i *Vallkärra. Anders Hugo Anderssons samlade nedteckningar. Del 2*. På grund av Anderssons avskrift inte är komplett, att det förekommer felläsningar, strykningar och tagna friheter, samt att Andersson av tekniska skäl utelämnade Brodéns illustrationer och kartor i sin avskrift, tog jag vintern 2022 tillfället i akt att återgå till en god kopia av originalet som lånades ut av Holger Andersson för att jag skulle kunna färdigställa en ny mer lättläst, och digitalt tillgänglig, avskrift för allmänheten att ta del av.

Jag har efter bästa förmåga försökt vara originalet troget, men med det sagt reserverar jag mig för de eventuella felläsningar och misstag som kan ha smugit sig in. De felciteringar som Brodén själv gjort i sitt original, till exempel felstavningar av namn (ex. Finnur Magnússons försvenskade namn, eller Jens Jacob Worsaaes efternamn), eller när det gäller ändrade ord i Tegnérs dikt ”Gerda” etc., har fått stå kvar, då jag anser att Brodéns eget verk skall stå orört, och mitt arbete endast består i att avskriva det som står i originalet. Endast uppenbara dubbelskrivningar av ord, eller missade diakritiska tecken har korrigerats för läsbarhetens skull. Brodéns sidhänvisningar är dock korrigerade för att avspegla denna versions sidnummer. Kommentarer och upplysningar är satta som fotnoter, och korrekta versioner av felciterade passager från andras verk är tillagda i appendix.

Att Brodén var ett barn av det sena 1800-talet är uppenbart, inte minst med tanke på hans romantiskt färgade vikingabild med hans dikter som han inramat berättelserna med, samt hans tids forskningsläge, som lyser igenom i gissningar och värderingar. Men det är också uppenbart att vi har att göra med ett arbete utfört med djup kärlek för ämnet, som han kämpade ihop i 82-årsåldern för att framtida generationer skulle kunna ta del av traditioner och berättelser från hembygden. Han är också ödmjuk och poängterar tydligt att hans verk saknar vetenskapligt anspråk.

Det är berättelserna om Stångbys fornminnen och idag försvunna ättehögar, som han själv fått berättat för sig, som troligen har störst värde idag, men också hans hypotes att den vikingatida bonden Hakon från Stångby, som omnämns hos Saxo

Grammaticus, skulle kunna vara den Haquinus de Stangbi (eller en son eller sonson till denne) som omnämns i den medeltida krönikan *Necrologium Lundense*. Detta skulle kunna ha bäring i verkligheten. Där skulle vidare forskning kunna ge bevis för Hakons existens. Detsamma gäller framtida arkeologiska undersökningar av Solhög, som verkar vara ett relativt unikt fornminne utifrån vad Brodén berättar, och än viktigare: av Stångby första vikingatida kyrka, eftersom det är ställt utom tvivel att en kyrkogård legat vid Stångbys nuvarande bystuga och den gamla skolbyggnaden. Många av Brodéns illustrationer är också värdefulla, inte minst kartorna över Stångby. Brodéns verk är i sin helhet ett värdefullt tidsdokument som är väl värt att bevara.

Jag vill tacka *Holger Andersson* för utlånet av kopian och de trevliga och högst intressanta samtal om hembygden som följde vid hans besök. Som nyinflyttad i byn var det högst välkommet och välkomnande. Tack även till *Susan Båge* och *Lunds stadsbibliotek* för den trevliga hjälp och bemötande jag fick när jag först behövde komplettera två förlorade skrivna sidor, men sedan fick tillfälle att studera Brodéns original, och dessutom få tillgång till alla handkolorerade illustrationer, och slutligen hela originalet inskannat. Tack även till min kära hustru *Charlotte* och mina döttrar *Elise* och *Oline* som alltid stöttar undertecknad när han snöar in på diverse intensiva skrivprojekt.

David Almer

Stångby kyrkby, 2022-12-06

Anledningen till dessa anteckningars tillkomst är, att jag ansett den sagotradition, som finnes om Stångby forntid, äga ett visst kulturhistoriskt värde och därför bör tillvaratagas. Sagotraditionerna om Stångby utgöra ett stoff, som är ganska rikt, och till och med danske historieskrivaren Saxo Grammaticus kände till det, och, i sin danska krönika, som skrevs år 1187, anför han ett par episoder därav. En annan anledning till, att nämnda traditioner böra tillvaratagas, är att man i tidningsspalter o.d. ofta får se dem anförda i stympad form eller delar därav framställda på stympat sätt. Vid nedskrivandet av anteckningarna har jag därför anfört stoffet så fullständigt som möjligt, i så vitt möjligt rätt tidssammanhang samt, där så kunnat ske, i historisk belysning. Några korta drag av den tids- och rumsmiljö, som traditionens skilda delar avse, ha därför också anförts. Som inledning till traditionerna har jag ansett behövligt att anföra något om Stångby allra äldsta tid i samband med skildringen av byns ättehögar, om ortnamnet Stångby och andra av byns gamla ortnamn samt något om folkstammen Liotida.

Arbetet får dock i huvudsak betraktas som endast ett upptecknande av traditionerna utan något slag av vetenskapligt anspråk. Därtill hade behövts en annan penna. Och uppteckningarna hade nog icke heller kommit till utförande, om jag icke gång på gång blivit ombedd att uppsamla och nedskriva dessa, vilka nu härmed överlämnas till mina f.d. församlingsbor.

Upptecknaren.

Till Stångby Församlingsbor vördsamt av upptecknaren.

En ringa och en enkel krans
Om Stångby åldgrå dar
– En skildring, svept i minnets glans –
Jag sammanflätat har.
Dig Stångby, som min håg har kär.
Jag denna minnets krans hembär.

#

Ty rik på minnen var din ort,
var Stångbyteg och jord
Hörs viska om, vad du har gjort,
Om stordåd utan ord.
Det var din sed i forna dar.
Och minnet därav än bor kvar.

#

Tag mot vad här jag lägger ned
Med tack invid din fot!
Jag haft min lycka vid din led
Som verksam ledamot.
Låt minnena jag tecknat ned,
Om Stångby framtid ge besked.

1. Stångby äldsta tid.

I samband med en skildring av byns ättehögar.

Då den stora iskaka, som under den s.k. istiden övertäckte vårt land, genom högre temperatur började avsmälta, blev marken allt mera bar, dock småningom och först vid Sveriges södra och västra kustområden. På de barlagda platserna uppväxte dvärgbjörk, låga pilarter och fjällörter, lavar m.m. Renen, som trivdes i isens närhet, följde den vikande iskanten mot norr. Till de barlagda platserna hörde nog även vårt Stångby, som har sin närhet till västkusten. I den vikande isens spår följde invandrande människor, som, sålunda blevo Sveriges äldsta bebyggare. Detta anses av flera forskare ha ägt rum för 15 000 år sen.

De voro de s.k. rundskallarna och antagas av nyare forskare ha kommit österifrån. De uppträdde som fiskare och renjägare å Stångby områden. Eftersom den smältande isranden drog sig allt längre och längre mot norr, följde renen och renjägaren samma väg, och vi återfinna under det långa loppet av tidevarv deras ättlingar uppe i Lappland under namn av lapparna, och de ha under den långa tiden lärt sig tämja renen. Om dessa våra första bebyggares gudadyrkan, känner man intet. De begravde sina döda bland avskrädet utanför tältets eller grottans öppning bland avskrädet. De benyttjade sig av elden, men hade ej lärt sig konsten att tillverka lerkärl.

Ju mera av Sveriges områden blev isfritt land, invandrade andra växt- och trädslag, andra djurarter: hjort, uroxar och vildhästar m.fl., och så även en ny folkstam, långskallarna, våra förfäder, som voro germaner. Förut kom kanske ett och annat mindre följe, som fortsatte att leva jägarens och fiskarens liv, efterföljd av en större invandring, som medförde husdjur och sädesslag. Denna invandring skedde från väster över danska öarna, som sammanhängde denna tid med Skåne. Utom åkerbruk och boskapsskötsel, tillverkades nu lerkärl, och man begravde sina döda i stora gravkamrar, täckta av allt större jordhögar. De genomlevde sina långa sten-, brons- och järnåldrar, så kallade efter vapnens beskaffenhet, och de smyckade sig så gott de kunde särskilt under bronsåldern, då det rent av glänste av ringar från hals, armar och ben hos både män och kvinnor. Spåren av germanernas tillvaro har man även påträffat i Stångby, i form av lösa fornsaker och fasta fornminnen. Bland de lösa

fornsakerna kunna nämnas mejslar och yxor av flinta, delar av granityxor med skafthål, pilspetsar m.m. Man finner dessa tillvaratagna av lantbrukare samt av en och annan samlare inom socknen. De fasta fornminnena utgöras av spåren efter boplatser, enkla gravar samt socknens ättehögar. Så vill det synas, som om en boplats från äldsta germantid skulle ha påträffats vid Botillelund, där en gren av Stångby bäck rinner fram, och som denna tidiga tid nog var både stor och fiskrik: Man har här påträffat en stor del lösa fornsaker av flinta, misslyckade och kasserade vapen, däribland ena halvan av en gråstensyxa m.m. Alla dessa saker bevaras pietetsfullt av gårdens nuvarande ägare. En markgrav, d.v.s. enmansgrav från forntiden, har påträffats å hemmanet №4 och undersökts av den kände fornforskaren Folke Hansson. Och å hemmanet №3&8 har ett annat gravminne funnits, av allmogen kallat ”Stendäschan”, vilket nu är förstört. Om här verkligen har funnits ett stendös, som allmogenamnet angiver, känner jag ej till. Då platsen undersöktes, påträffades blott en stenlagd plan, förmodligen gravminnets golv. För övrigt finnas tre större gravhögar inom församlingen. De båda förut omnämnda torde vara gravminnen från stenåldern, och markgraven var ofta den fattiges eller trälens viloplats. Men de tre ättehögarna: äro de stenåldersgravar eller gravar från bronsåldern? Ja, det kan endast en utgrävning av högarna avgöra. Stenåldershögarnas takblock synas nämligen ej alltid i ytan av gravkullens krön, och dessa högar komma då att likna bronsåldershögarna. Några forngravar från järnåldern finnas ej inom församlingen, men dessa gravar voro alltid av mindre dimensioner och har förstörts genom odlingen.

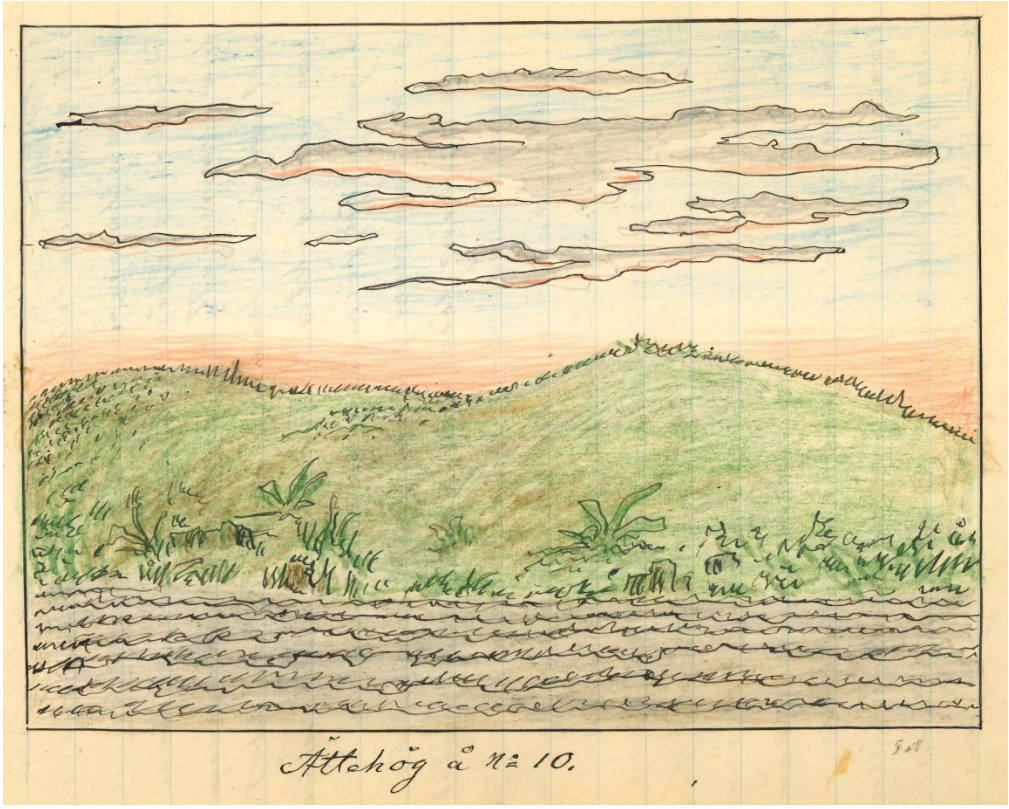

Av de tre nämnda ättehögarna ligger en på №10:s ägor invid gränsen till V. Hoby. Den har en större fördjupning i mitten, som visar, att den blivit undersökt, vare sig av tjuvar eller fornforskare, troligast av tjuvar, skattgrävare, ty gravkammarns stenar eller andra gravgömmor äro helt borttagna.

Den andra ättehögen är belägen icke långt från den förutnämnda, något ö. om, å №11:s ägor: Denna hög har blivit avplanad ovantill, varföre se sid 20. Den saknar en ättehögs sedvanliga blomster och är i stället beväxt med högt, stritt gräs.

Den tredje av socknens ättehögar ligger på gården Svenshögs ägor och är pietetsfullt planterad med lövträd.

Svenshögsområdet har ej alltid tillhört Stångby, men på den tid, varom fråga är, funnos inga samlade byar och långt mindre någon sockenindelning. Numera tillhör högen Stångby fornminnen. Huru såg Stångby ut den första tiden, germanerna slagit sig ned här? De tarvligt uppförda, avlånga gårdshusen med sina avrundade hörn, flätade klinväggar, nästan till marken gående tak, och golv under jordytan, lågo till en början ej samlade till en by, utan gårdarna lågo långt skilda från varandra och ej samlade till en by, som det nu är. Marken var till största delen betesmark, som på den tiden var allas eller ingens. Blott en och annan liten obetydlig inhägnad vid varje gård var avsedd för sädesodling. Till byar har de spridda gårdarna i Stångby som annorstädes samlat sig först ett par århundraden efter Kristi födelse. Gårdarna kallades på den tiden Boel eller Bol.

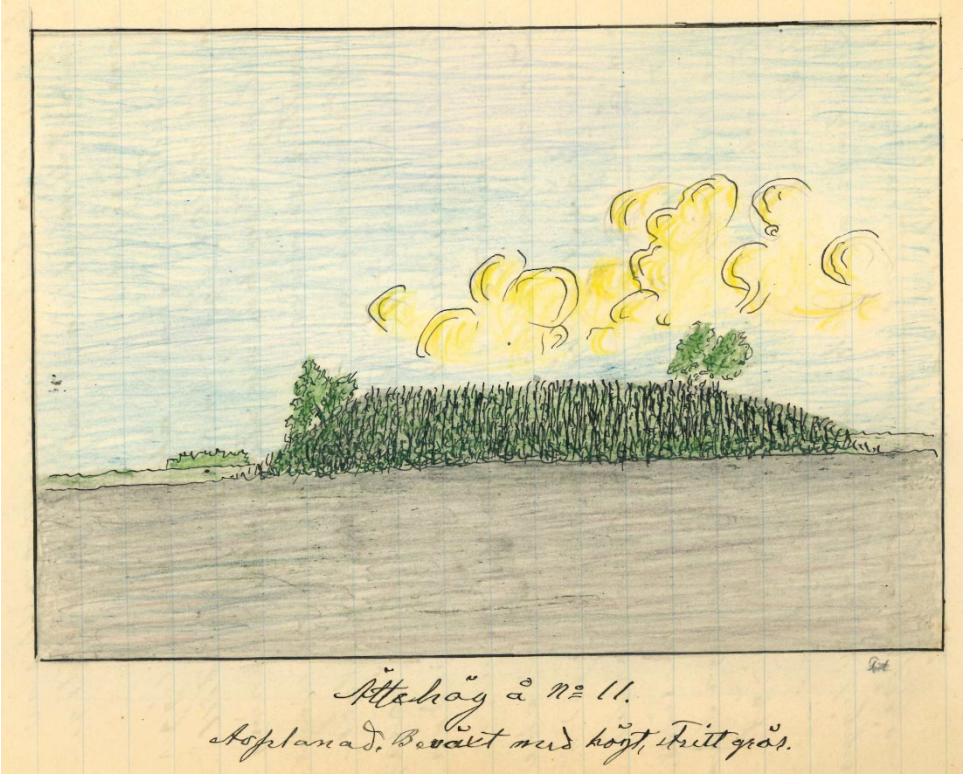

Nu skall du ej, käre läsare eller läsarinna, inbilla dig eller stå kvar i tron på, att våra förfäder i Stångby, här voro, och annorstädes voro, tarvliga och vankunneliga i sitt värv. Tvärtom. De voro mycket dugliga för sin tid. Flintsakernas prydliga former ha väckt uppseende i hela norra Europa, de blanka bronsprydnaderna prydde utseende och dräkt, och hällristningarna på andra platser vittna om, vad männen dugde till vid jakt, i krig och i fredliga yrken. Yrkesmän funnos då som nu. Åkerbrukets skära efterföljdes snart av lien under tidig järnålder. Den krokiga grenen efterföljdes samtidigt av det snickrade årderredskapet, vilket snart därefter efterföljdes av hjulårdern, enligt vad man på sista tiden kunnat konstatera. Och invånarna i Stångby följde väl i dylika fall, då som nu, med tidernas förbättringar.

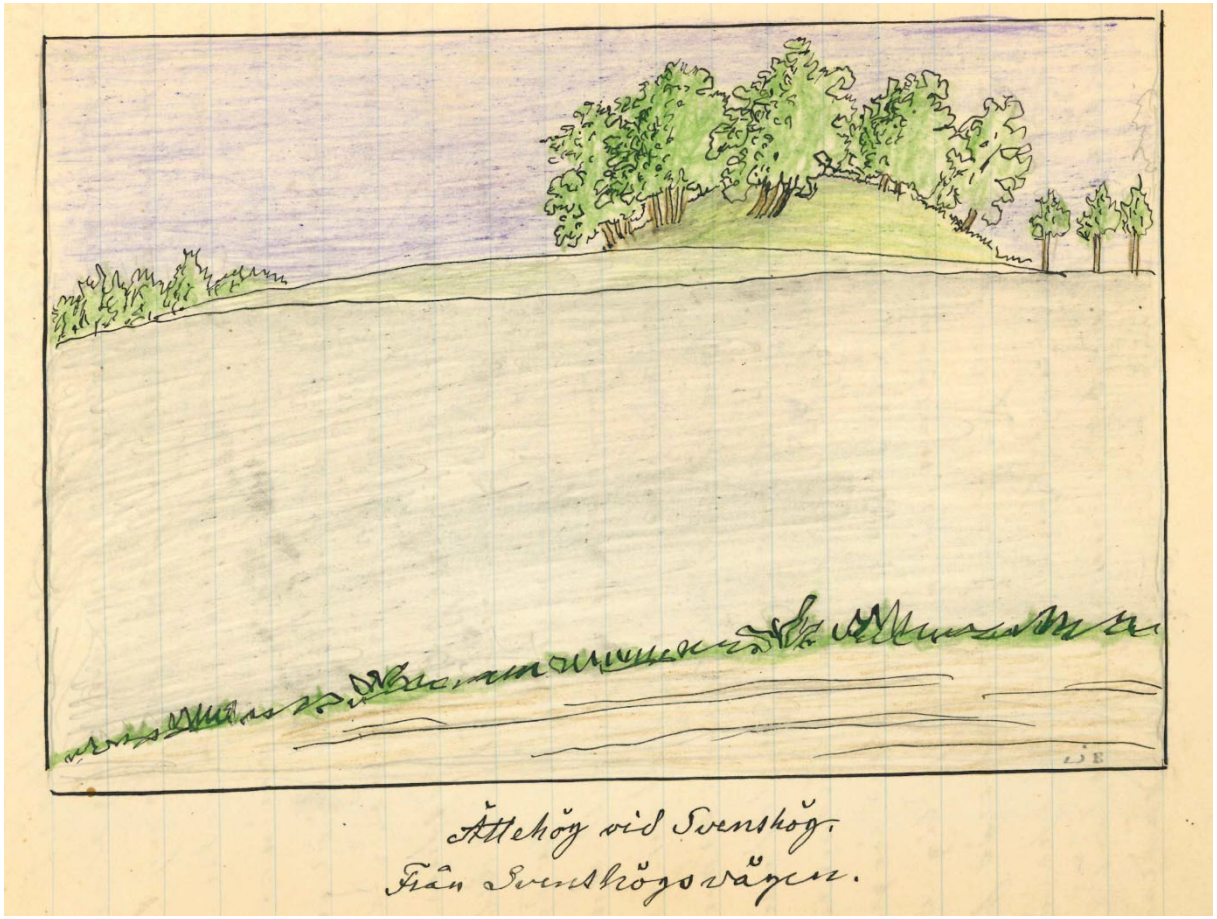

Några spår av våra förfäders gudsdyrkan äro svåra att påträffa i Stångby. Möjligen är namnet Solhög, som utgör namnet på en höjd å №3&8:s ägor, en svag erinran om våra förfäders soldyrkan under bronsåldern. Om så är förhållandet, skulle stångbyboarna här vissa tider ha samlats för att bringa denna gudomlighet sin hyllning och sina offer, Men nog dyrkade stångbyboarna även åskan d.v.s. Tor och de andra gudarna, sedan soldyrkan spelat ut sin roll. Och kanske vi här även hade beläten av dem och någon avskild plats eller ett gudahus för en eller annan av dem.

Och nog hade invånarna i Stångby även respekt för skogens och vattnets andemakter och de dödas andar, diserna, icke att förglömma.

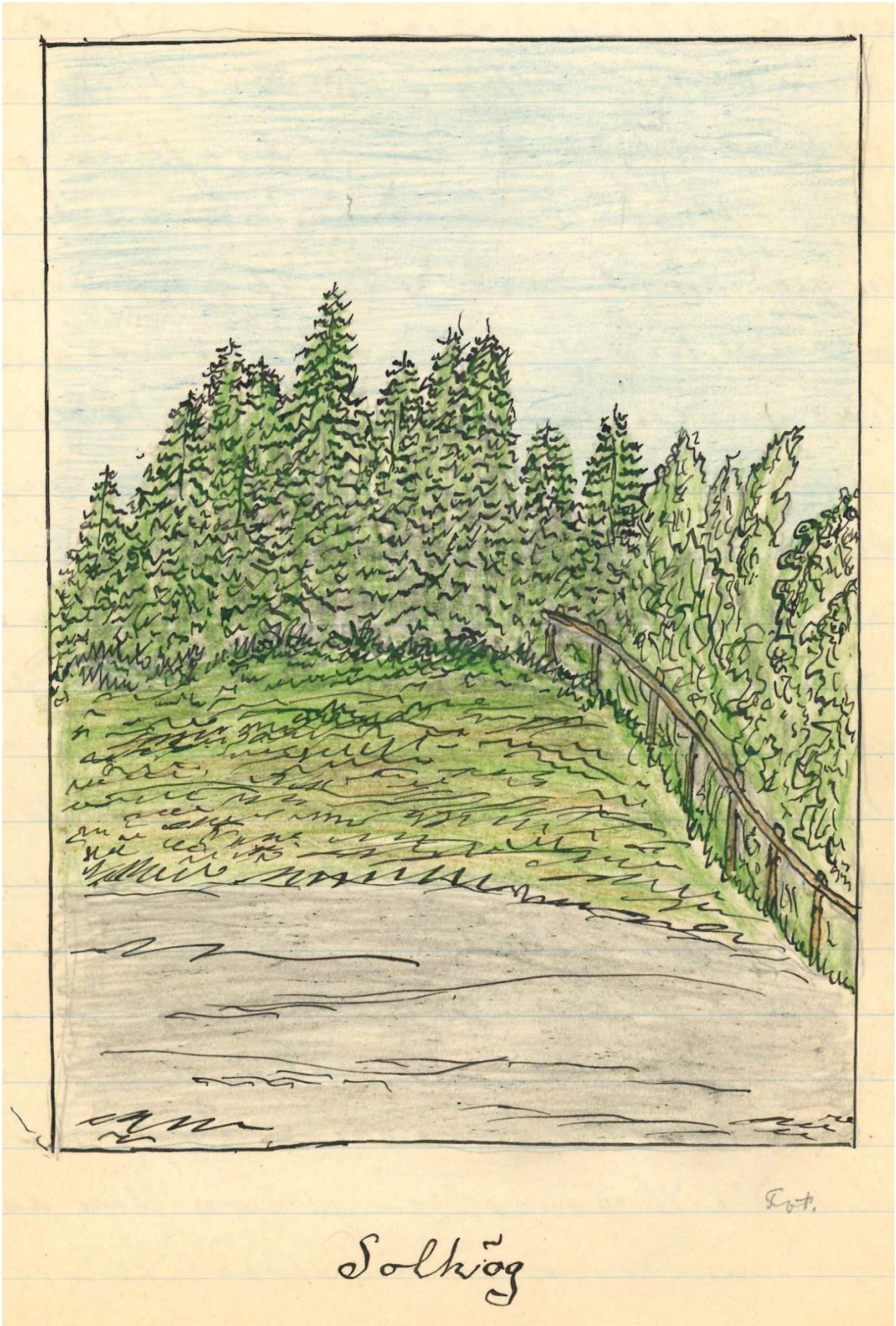

Stångbyboarna voro naturligtvis lika de andra hedningarna i landet den tiden, varken bättre eller sämre. Fläsk och hästkött utgjorde deras kraftiga föda, och vid offerfesterna utgjorde det köttet även gudamat, dock så att förstå, att köttet åts av de offrande såsom varande gäster hos guden, och med köttets blod bestänktes gudabilden. Och det kraftiga mjödet ur dryckeshornet, nog föll det i god jord. Att diserna dyrkades allmänt framgår därav, att tings- och bystämmor ofta förlades till någon ättehög, som för ändamålet något avplattades ovantill. Vi ha verkligen en dylik upptill avplanad ättehög, vilket vi också ovan sid. 7 påpekat. Nämligen å №11 ägor. Traditionens påstående att den i senare tid av ställets dåvarande ägare blivit avplanad till dansbana för den danslystna ungdomen, är ej tillförlitlig, varför man ej kan fästa sig vid den uppgiften. Men traditionens uppgift om dansbanan måste man dock taga fasta på, ty tingsstämmorna vid sådana planlagda högar avslutades oftast med lek och dans på högen eller vid denna. Men avplaningen för tingssammanträdena måste ha skett i forntiden och lekarna på platsen äro lika gamla. Men i vår tid har denna dansbana blivit omodern, och användes ej. Men gräset trives synnerligen väl å den högen.

2. Huru har ortnamnet Stångby uppkommit

Har du någonsin tänkt dig, varför vår socken bär det egendomliga namnet Stångby. Du har kanske märkt, att några andra namn på ”Stång” finnas, och du erinrar dig de båda skånska namnen Gårdstånga och Röstånga. Men du vet kanske icke, att i Sverige finnas ett 40-tal namn på Stång såsom Stång 2 stycken, Stångby 4 stycken, Stångamåla 3 stycken, Stångland, Stånghem, Östanstång och Västanstång, Stångån och allt vad de heta.

Varföre finnas nu i vårt land så många namn på ”Stång”, och varför kallas vår socken Stångby? Vi skola i följande undersökning, söka att utreda detta.

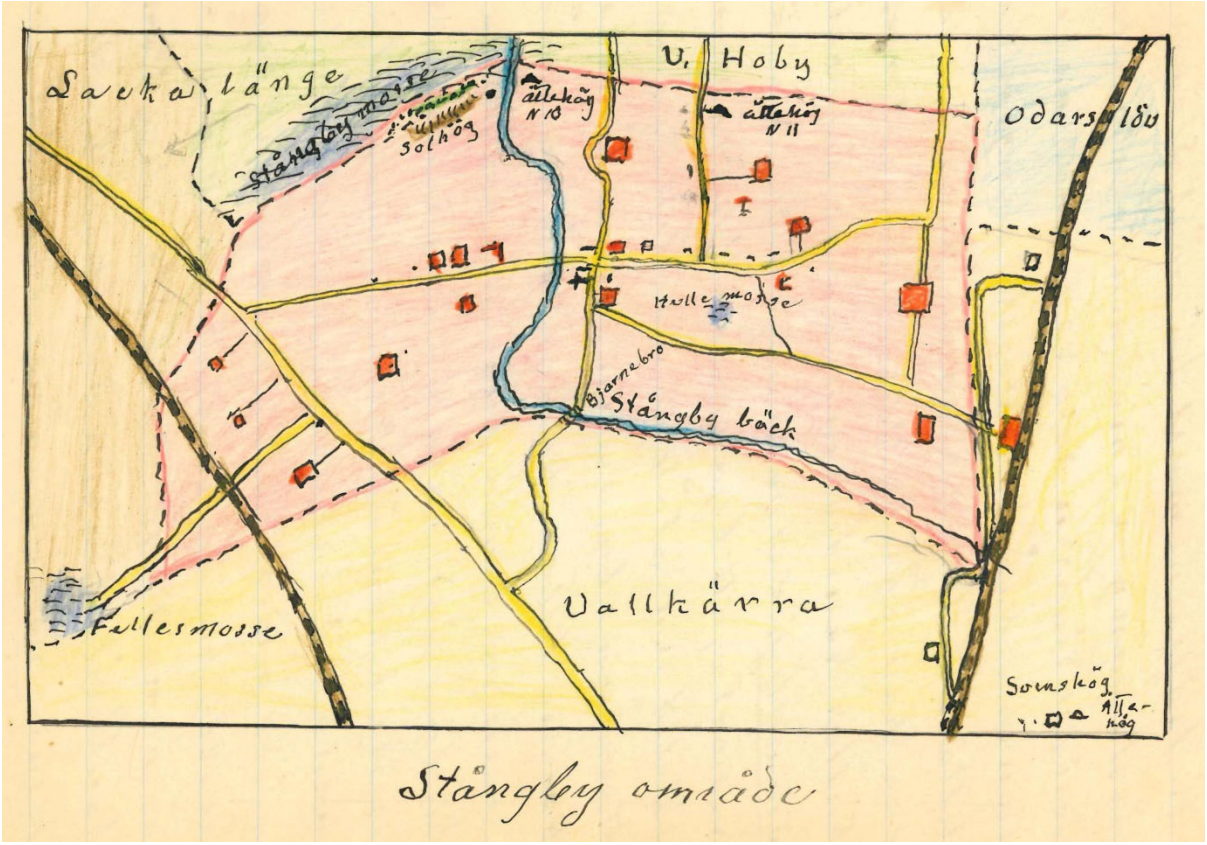

Vi träffa namnet på vårt Stångby första gången omnämnt av danske historieskrivaren Saxo Grammaticus i hans danska krönika. Första gången han i detta arbete omnämner denna ort, kallar han vår by Stang. Något senare kallar han i samma arbete orten Stangby. Ortnamnsforskarna låta oss veta, att byar med ett kort namn få det som utökat med tillägg av slutstavelsen -by, sedan ortens gårdar samlat sig till en by med gårdarna nära varandra. Denna samling av gårdarna till byar ägde rum 2 a 3 århundraden efter Kr.f. som vi förut omnämnt, och vid denna tid har också Stångby by bildats.

Av andra källor framgår att byn ännu år 1285 bar namnet Stangby, men år 1404 är namnet ändrat till Stångby. Stang har blivit Stång, a har blivit å, och det fornsvenska namnet Stang betyder just stång, stolpe eller påle.

Enligt professor E. Hellkvist[1] i Etymologisk ordbok var stång i forntiden ett gränsmärke, och gränserna mellan ägorna utmärktes medelst i jorden neddrivna stänger. Av nu anförda anledning anser han, att namnet Stångby uppstått. Även jordförläningar, som fylkeskonungar efter ett lyckosamt krig tilldelade framstående krigare i sin här, s.k. lev, fingo sina gränser utmärkta på samma sätt. Det danska ordet ”lev” har i Skåne övergått till ”löv”; t.ex. Odarslöv d.v.s. Ottars lev, den förläning, som tilldelats Ottar. Nöbbelöv hör dock ej till denna grupp av namn, ty denna ort

[1] Eg. Elof Hellquist (1864–1933)

hette ursprungligen Nyböle d.v.s. nyanlagt bol eller nyodling. Efter denna lilla utvikning från ämnet återgå vi till Stångbynamnet för vidare utredning.

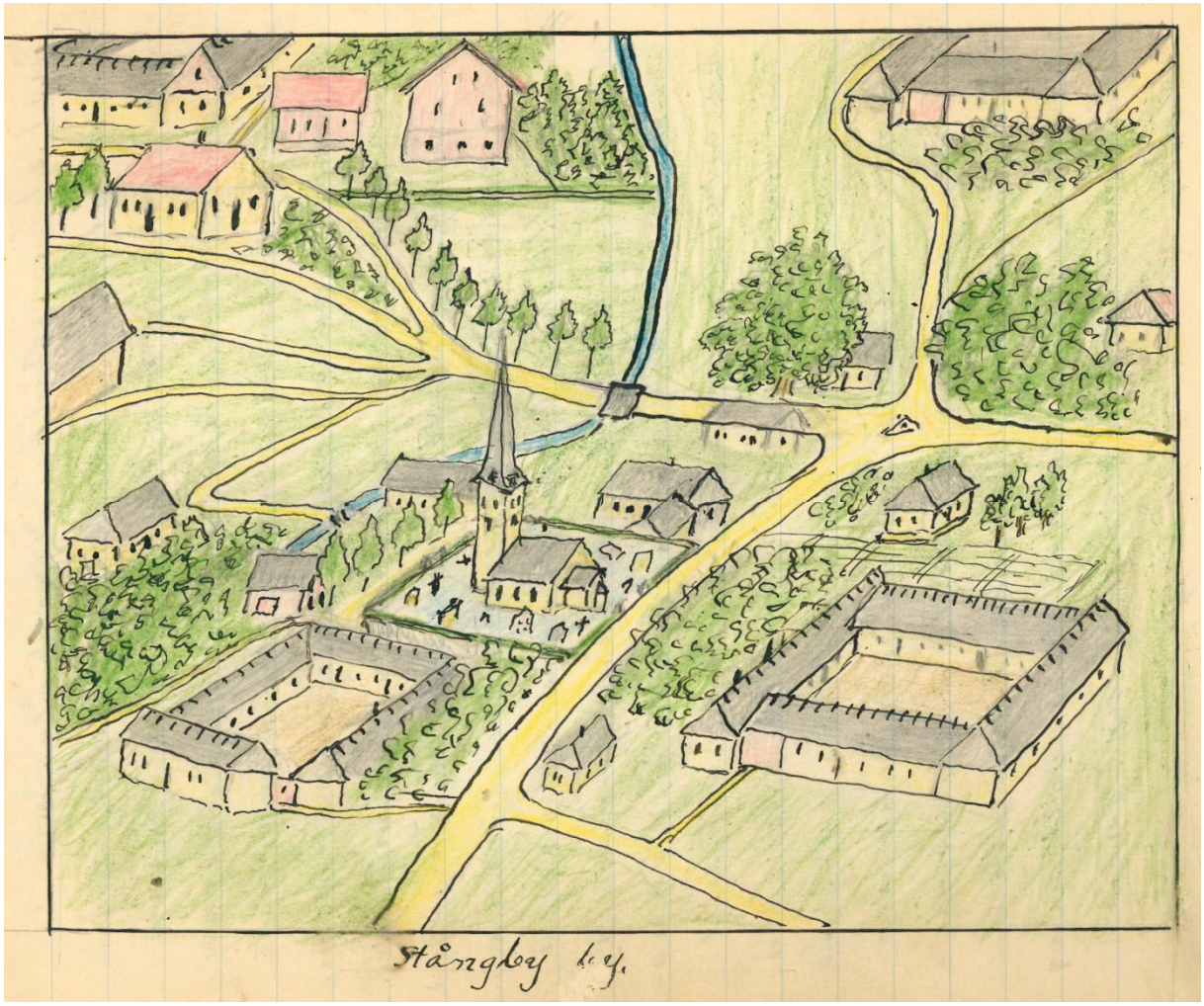

För denna närmare utredning är ortnamnet Stångamölla ett namn utav avgörande betydelse. Ty stutstavelserna -måla är samma ord som mäta, till sin betydelse. Namnet visar oss sålunda icke allenast, att gränserna mellan ägorna utmärktes av i jorden neddrivna stänger utan även, att jordarealen uppmättes med stänger. Vi få då tänka begreppet stång såsom ett mått. Och nog har vårt mått ”stång”, som här i landet avskaffades först då metersystemet infördes, nog har det gamla anor och varit i flitigt bruk redan under forntiden, och därom vittnar ju en hel sky av ortnamn på stång. Kanske detta mått hade samma längd då som i nyare tid, d.v.s. 10 fot eller 5 alnar eller ungefär 3 meter. På den tid, varom fråga är, hade man helt visst ingen lantmätarkedja att tillgå. Man begagnade sig kanske då av ett rep, som var indelat i ett visst antal måttstänger. Att mäta jord med rep var under forntiden ingen sällsynthet.

Om nu gränser och uppmätning av jordområden tillgått på de ovan antydda sätten, är det ej underligt att en massa ortnamn på Stång uppstått, varigenom åtminstone en

stor del av dessa stångnamn vinna sin naturliga förklaring och bland dessa även vårt Stångby.

——

De båda bilderna till detta kapitel vittna om en 82-årings osäkra hand och nedsatta synförmåga. De göra dock tjänst i orienterande syfte.

3. Ett klöverblad av forntidsnamn i Stångby.

Det finnes i tradition och användning tre gamla namn i Stångby, nämligen Solhög, Bjarne bro och Trelle-Guss-höj, som vi i denna skildring ej böra förbigå utan närmare skärskådande. Vi börja då med Solhög, som vi i förbigående sedan ett par gånger omnämnt. Solhög är en höjd norrut på №3&8 ägor invid Stångby mosse, mot vilken höjden bildar en skarp slänt eller lid. Här på denna höjd låg den förut nämnda stendöschan, och här har möjligen Stångby invånare hemburit offer åt solguden under bronsåldern.

Här hade nog bonden Hakon, om vilken vi senare skola tala, sin drake förankrad, och här fick jätten Stange, vars bedrifter vi också längre fram skola omtala, sin sista vilobädd. En av gårdens på №3&8 ägare, nu död, han hette Nils Andersson, hade stort intresse för denna plats. Han planterade på sin tid slänten med barr- och lövträd, ordnade en stig genom planteringen, byggde grottor och satte en transportmölla vid ingången. Nu är planteringen uppvuxen, skogens fåglar sjunga där och från spillda skogsfrön ha skogsväxter uppvuxit och funnit trevnad. Nu är nämnde ägare död, och anläggningarna har fått förfalla, och solhögsminnena hålla på att glömmas. Vid besök å platsen gripes man liksom av en mystisk känsla.

Du viskande, mystiska stämma,
Som varslar i granarnas sång:
Ljud kraftigt för ungdomens släkten
Om Solhögs minnen en gång.

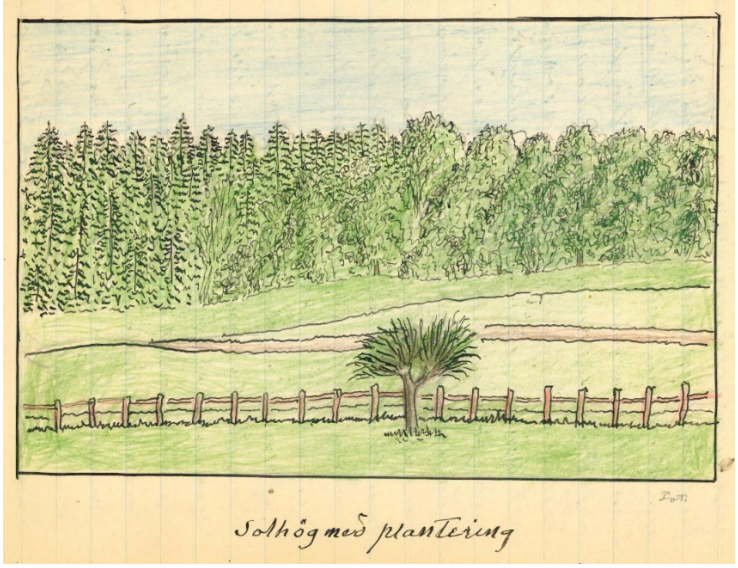

Solhög ligger nästan vid V. Hoby gräns, i norr. Nu förflytta vi oss till Stångby södra gräns av socknen, gränsen mot Vallkärra. Här skär Stångby bäck den s.k. Prästvägen, och bron över bäcken kallas Bjarne bro. I närheten, ja nära intill, låg Stångby gamla fattighus, som nu är nedbrunnet.

Förleden i Bjarnebro, är personnamnet Bjarne, som var ett vanligt namn under forntiden. Så hette t.ex. en forntida Grönlandsfarare Bjarne Herjulvson.[2] Flera andra exempel skulle kunna anföras. Namnet Bjarne är även besläktat med det forntida personnamnet Bjarnger. Namnet Bjarne användes ännu av svenska personer.

Namnet Bjarnebro antyder säkerligen, att den, som byggt eller låtit bygga bron, hetat Bjarne. Eller kan man tänka sig, att han låtit ombygga och grundligt förbättra bron, som då förut fanns. Antingen har detta skett i forntiden eller kanske någon gång under medeltiden. När det gäller namn på personer, har det visat sig, att dessa har en seg kraft att hålla sig kvar genom tiderna: från forntiden genom medeltiden till våra dagar ex. härpå från vår egen by: Ane, Rolo, Ragnar, Od m.fl. Brobyggaren kan således möjligen byggt i medel- eller nyare tid men brobyggarens namn Bjarne är ett äkta forntidsnamn.

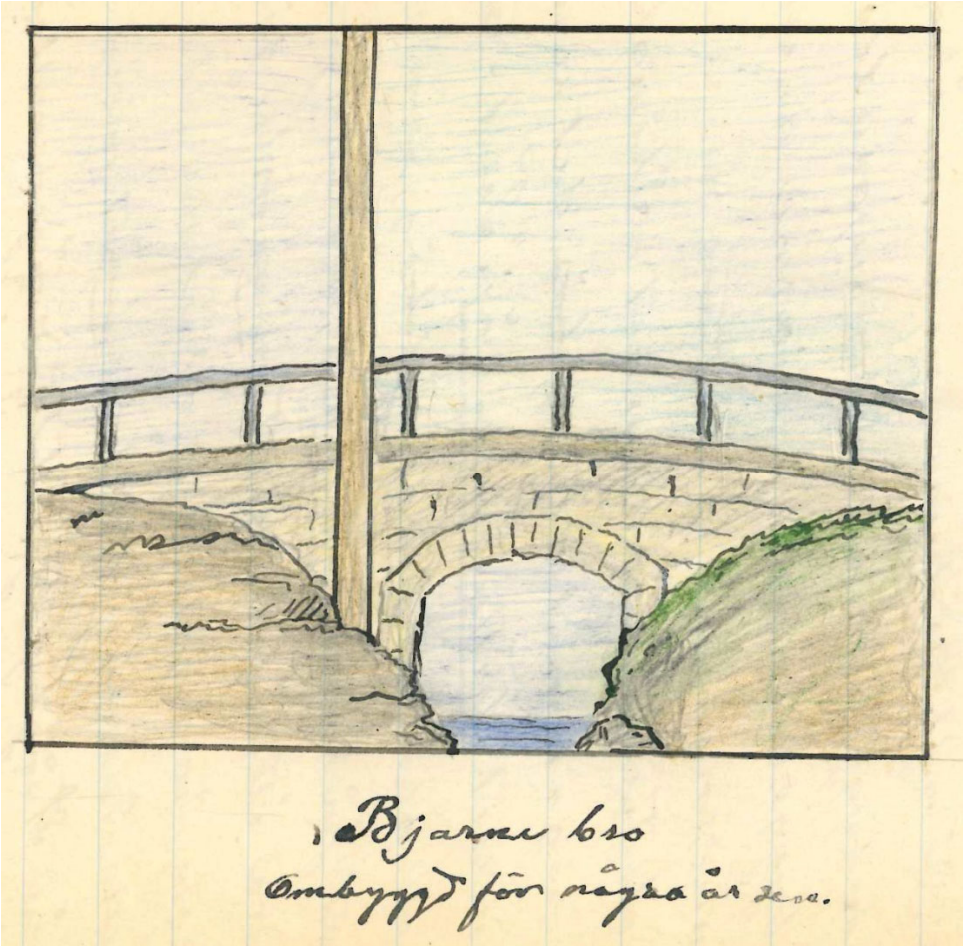

[2] Eg. Bjarne Herjolfsson (is: Bjarni Herjólfsson eller Herjulfsson). Isländsk sjöfarare som omnämns i Grönlänningasagan. År 986 skall han enligt sagan ha nått Labrador, och därmed Amerika, utan att stiga i land.

Det tredje ortnamnet i Stångby, som hade gammal klang, bär det underliga namnet ”Trelle-Guss-höj”. Trelle-Guss-höj utgör namnet på en ättehög, som skall ha legat på ägorna till №4, å vars ägor flera andra ättehögar, enligt vad gamla försäkra, skola ha legat. Men de äro nu alla förstörda. Trelle-Guss-höj skall ha legat invid byvägen från Stångby by till landsvägen mellan Lund och Landskrona ett stycke från byn på byvägens norra sida. Det egendomliga namnet på denna hög är gammalt på platsen, enligt vad gamla ha försäkrat.

Bokarbetet ”Skånska gods och gårdar”, del VI, avdelningen Skåne II mellersta delen, ur vilket uppgifterna om Trelle-Guss-höj kunna hämtas, anför följande:

> ”Sålunda visar man platsen för Trelle-Guss-höj (Trälarnas guds hög), förmodligen platsen, där trälarna fingo tillbedja sin gud.”

Om nu denna uppgift är riktig, skulle trälarna i dåvarande Stångby här på denna hög ha haft platsen, där de kunnat tillbedja sin gud, den gud, som dyrkades i det land, varifrån de blivit rövade. Men vad värde den ur arbetet citerade uppgiften har, är ej gott att säga, då ingen källa för uppgiften anförts i sagda arbete. Kanske att ägaren av gården till №4 tagit hänsikt till, vad gamla personer berättat efter hörsägen och sen lämnat uppgifterna därom till detta bokarbetes redaktion.

Nu har namnet ändrats till Trelle-Guss-hålet och hänsyftar på, att man trillar omkull där. Det förändrade namnet är fästat vid en insvängd hålighet å vägens motsatta sida vid №2:s ägor mitt emot den omtalade högplatsen och likaledes mitt för en nedskärning i vallen vid gropkanten på södra sidan, en vall, som nu är utjämnad. Håligheten var en fallgrop för många i synnerhet under mörka kvällar, och den skånska humorn, som sällan försakar sig, har omdöpt platsen till Trelle-Guss-hålet eller Trille-Guss-hålet.

4. Liotidastammen och Löddeströms ådal.

Det är ej omöjligt, att de ursprungen inhemska stångbyborna leda sitt ursprung ifrån en tapper germansk folkstam, som hette Liotida.

Den gotisk-romerske hävdatecknaren Jordanes, som på 500-talet e. Kr.f. skrev sitt berömda arbete Skandia eller Norden,[3] uppräknar i arbetet nordens dåtida olika folkstammar, och bland dessa stammar nämner han även Liotidastammen. Han säger där, att denna stam jämte fyra stycken andra stammar bodde på en fruktbar slätt.

Och nu blir frågan denna: var låg Liotidaområdet? Fornforskare ha uppträtt, som trott sig i namnet Liotida igenkänna ordet Lydde eller Lödde, som ingår i ortnamnen Löddesnäs, Löddeköpinge och Löddeström. Andra fornforskare och bland dem de nyare åter tro sig i Liotida namnet igenkänna Luggude härad. Fornforskarna är

[3] Jordanes verk heter *Getica*, och beskriver där ön Scandza eller Scandia (Skandinavien).

sålunda oense i denna sak, och vem som har rätt, är ej gott att säga. Kanske är det så, att Liotidastammen innehaft området fr. och med Luggude t. och med Löddeströmsområdet, således även det mellanliggande. Allt detta bildar ju en enda sammanhängande slätt. Man har en viss sätt att tänka sig detta även därigenom, att de påpekade namnen var på sitt sätt av forskarna ansetts härleda sig från Liotidanamnet: både Löddenamnen och Luggude. Om nu så skulle vara, att Liotida bebott hela området eller blott området utmed Löddeström skulle i så fall folket i Löddeströms ådal, dit även Stångby räknas, och Stångbyboarna härstamma från denna folkstam, en härstamning varöver vi i Stångby ej behöva blygas. Tvärtom. Det vill också synas, som en del av lynnesdraget från Liotidastammen i en och annan av byarna i ådalen ännu sitta kvar.

Ett är dock visst, att hela ifrågavarande område bildat en större enhet. Senare har det sönderfallit kring sina offerplatser till smärre områden, som omsider fått benämningen härader (Se härom Sture Bolin: Skånelands historia II s. 71-72). Området s. om Löddeström kallades Torna efter de höga trätornen på skyddsvallarna omkring offerplatsen i Lund, och området strax n. om ån kallades Harjager efter Harjet d.v.s. kultplatsen å st. och Lilla Harrie. Ovanför Harjager framstod Rönnebergaområdet kring offerplatsen å Rönneberga högar, sen det översta området fick namnet Luggude. Huvudkultplatsen här låg väl, där Hälsingborg är beläget. Endast två av kultplatserna ha utvecklat sig till städer: Lund och Hälsingborg. De övriga ha stannat i stöpet.

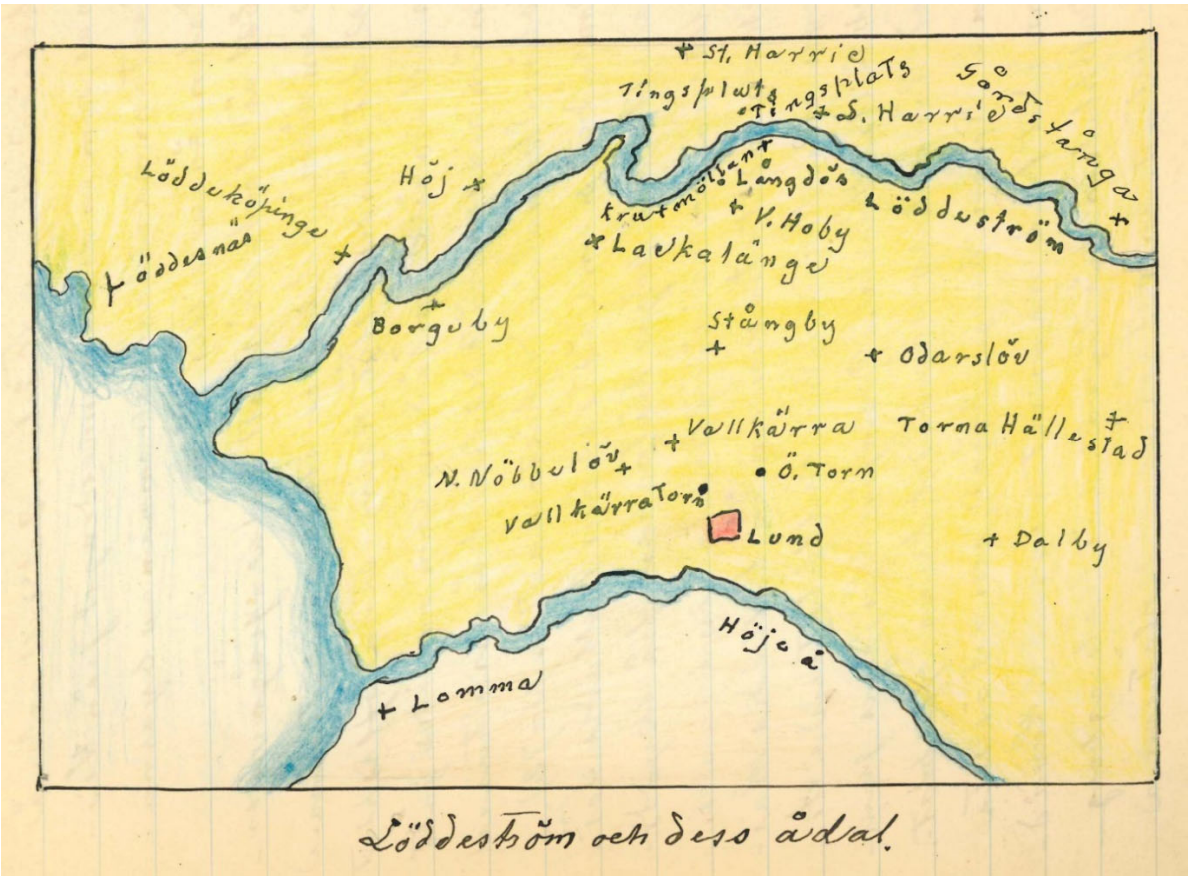

Löddeström och dess ådal.

Staden Lund var fordom en offerlund, dit flera vägar redan då samlade sig. Den blev visserligen ej stad förr än på 900-1000talen men har helt säkert långt innan varit en betydande och väl bebyggd ort. År 925, då staden brändes av isländingen Egil Skallegrimsson, var den omgiven av en hög trämur. Sådana trämurar voro enligt ävlig sed den tiden försedda med trätorn på vissa avstånd och vid infartsvägarna (se härom Artur Nordén: Norrköpingsortens järnåldersminnen om Ringsta från 600talet). Kanske att Torna härad, som jag i det föregående omnämnt, fått sitt namn efter dessa torn, som nog syntes vida över slätten, och likaledes de två byar, vars gränser berörde Lund, Vallkärra Torn och Östra Torn, öster om det förra. Någon av vetenskapen allmänt antaglig anledning till dessa namn har aldrig blivit given. Några anar, att namnen uppkommit av det heliga tornträdet / hagtornsträdet / som ofta planterades på ättehögarna, men detta synes föga troligt.

En forskare i Lund har framkastat den tanken, att brunnen i Lunds domkyrkas krypta torde ursprungligen ha varit kultplatsens offerbrunn, och då har väl offerlunden varit den plats, som senare kallades Lundagård.

Bland gamla namn å platser, ådalen och Tornaområdet kunna vi nämna; Löddeköpinge (en åtida handels- och utfartsort för ådalens befolkning, enligt vad namnet antyder). En annan utfartsort, utfartsorten för Lunds befolkning, var Lomma, som då kallades Lundevall. Vidare Borgeby (av borg), Höj (av hög, ättehög).

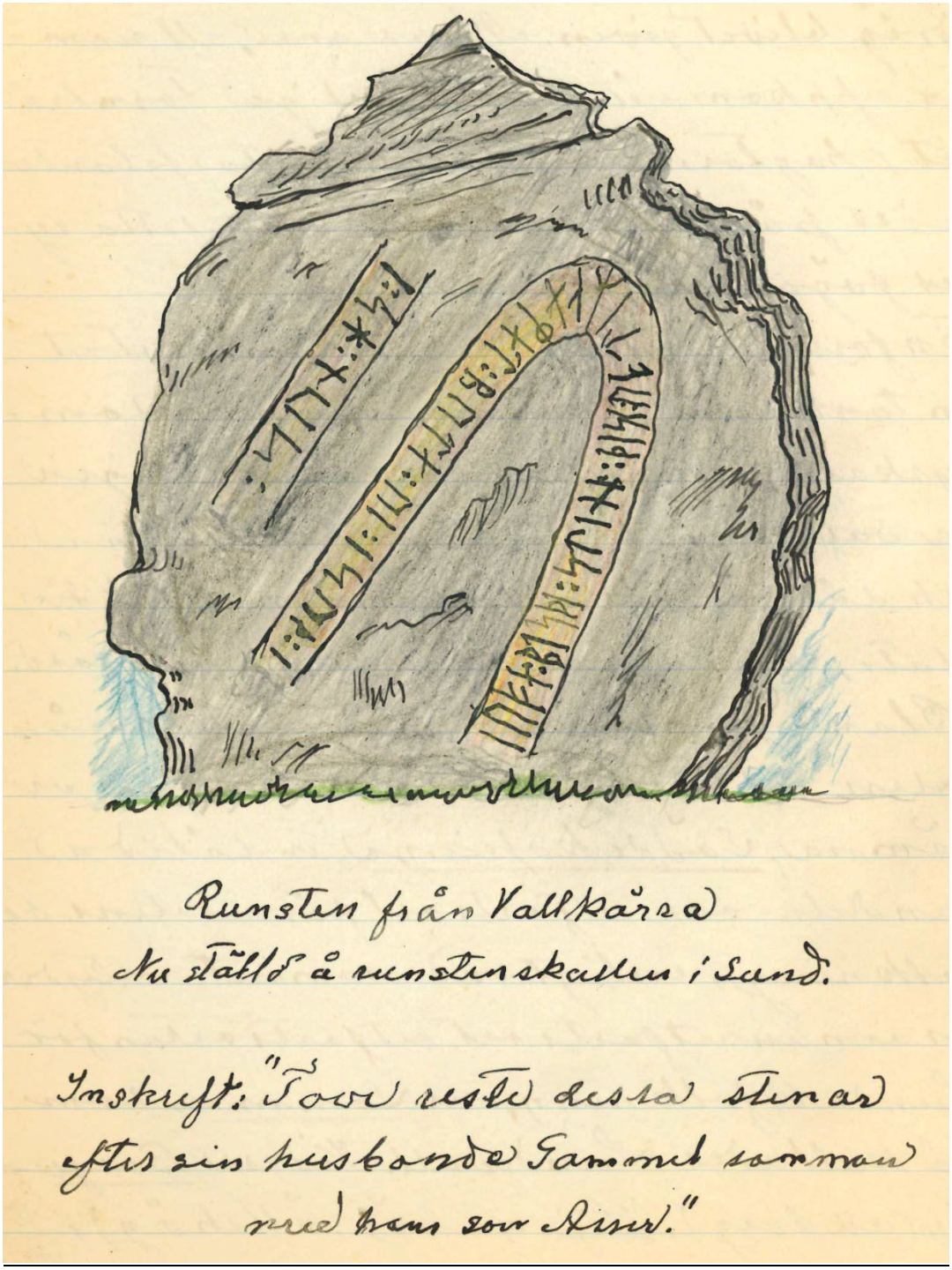

Stora och Lilla Harrie (av harg, offerplats), Gårdstånga (av gård och stång), troligen åsyftandeen gård, omgiven av en palissad av tätt intill varandra ställda uppstående, i jorden neddrivna stänger, Lackalänge (av älven, som översvämmar och genomlakar socknens vid älven belägna ängar). Folkhumorn har sen omdöpt namnet till Lackalänge. Västra Hoby (av hög, de många ättehögarnas by) med hänsyn till till byns många ättehögar. Vallkärra (av vall utjämnad plan, där kyrkan ligger, och kjärr, kärr) med hänsyn till de omgivande sumpiga nu kärraktiga omgivningarna. Folkhumorn har även här varit framme och omdöpt platsen till Vallkälla. Övriga platser: Stångby, Odarslöv, Nöbbelöv m.fl. platser ha vi förut omtalat i annat sammanhang.

5. Kämpen Gard

Man kan tycka, att en del av innehållet i föregående kapitel utgör en onödig avvikning från ämnet, men den har dock varit nödvändig för att insätta vårt Stångby i sin rätta tids- och rumsmiljö i förhållande till omgivningen.

Och nu kunna vi övergå till en skildring av byns sagotraditioner, och vi börja då med en framställning av en sagotyp: kämpen Gard.

All historia börjar med saga och tradition, så även socknarnas och byarnas. Från de äldsta tiderna finnas inga skrifturkunder, som man kan hålla sig till, och därför måste man anlita det tillgängliga stoffet, saga, tradition o.d., i synnerhet, som detta stundom kan innehålla en liten kärna av sanning.

Ur den rika sagotradition om Stångby från äldsta tider framstå särskilt tvenne typer: den ena från sagans osäkra mark, den andra från historiens mera tillförlitliga. Den förra är kämpen Gard, den senare är bonden Hakon. Upplysas må att namnet Gard ännu lever och bärs av många i Tyskland och av några även i Sverige. Många exempel skulle kunna andragas.

Kämpen Gard, vars äventyrliga saga delvis framhålles av Saxo Grammaticus i hans danska krönika, var hemma i byn Stang enligt vad Saxo meddelar. Han omnämner vidare, ”att han grundlagde byen Stang”, d.v.s. vårt Stångby. Detta uttryck får dock

ej fattas så, att Gard med sina män ursprungligen befolkade byn, ty invånare i byn hade, som vi förut hava omnämnt, funnits många tusen år sedan, enligt vad lösa fornsaker och ättehögar omvittna, och kämpen Gard, om han verkligen levat, hade sin tillvaro här i byn långt senare, under mitten av 700 talet e. Kr. f. Utan uttrycket ”grundlagde” får fattas så, att han genom sin verksamhet gjort byn Stang känd och omtalad. Han måste då ha varit en mycket tapper kämpe och nog även mycket inflytelserik i sin hemby. Man kan tänka sig att han ägt en stor gård med huskarlar och trälar, över vilka han befallde med oinskränkt makt, som ej tålde motsägelse, och kanske han var den allsägande i hela samhället. Sådana framstå ju stundom även i våra dagar.

Gard, i sin tids krigardräkt.

Huruvida Gard är identisk med den Gardstang, som enligt en gammal tradition grundade Gårdstånga, är ej gott att veta. Denna Gardstang bodde tidvis å Flyinge gård. Han skall ha råkat i delo med en annan kämpe, Rolv, från det närliggande Roslöv och fällt honom. Rolvs grav visas (av befolkningen på orten), liggande på Gårdstånga fälad. Men vem som vilar under ett gravminne från forntiden är mycket svårt att avgöra. Själv vilar Gardstang, enligt vad folket även påstår, i en gravhög i östra Gårdstånga by, och uppgiftens trovärdighet är väl den samma, som den om fäladsgraven.

Men vi återvända till skildringen av vår egen Gard, som enligt Saxo gick helt andra öden till mötes.

6. Kämpen Gard och Bråvallaslaget.

Anledningen till det i sagorna vitt frejdade Bråvalla slag, som enligt forskarna stod omkring 750 e. Kr. f. på Bråvalla hed i Östergötland strax söder om Kolmården, var följande.

Unionskonungen Harald Hildetand, som regerade över det förenade Danmark och Sverige och flera andra länder, hade i Sverige tillsatt sin frände Sigurd Ring som lyd- eller underkonung. Antagligen var det så, att denne Sigurd Ring ej gärna ville finna sig i lydförhållandet, sedan Harald blivit gammal, utan strävade efter att göra Sverige fritt och självständigt, d.v.s. slita det ut ur unionen med Danmark. Och så uppkom kriget med slutuppgörelsen å Bråvalla. Historien om, att Harald Hildetand med sin höga ålder önskade detta slag allenast för att få dö som en aktad konung anstår och på ett hederligt sätt komma till Odin i Vallhall, är att fatta som en romantisk utsmyckning utan verkligt värde, men som dock förlänar sagan om Harald och Bråvalla ett säreget storstilat och hedniskt behag.

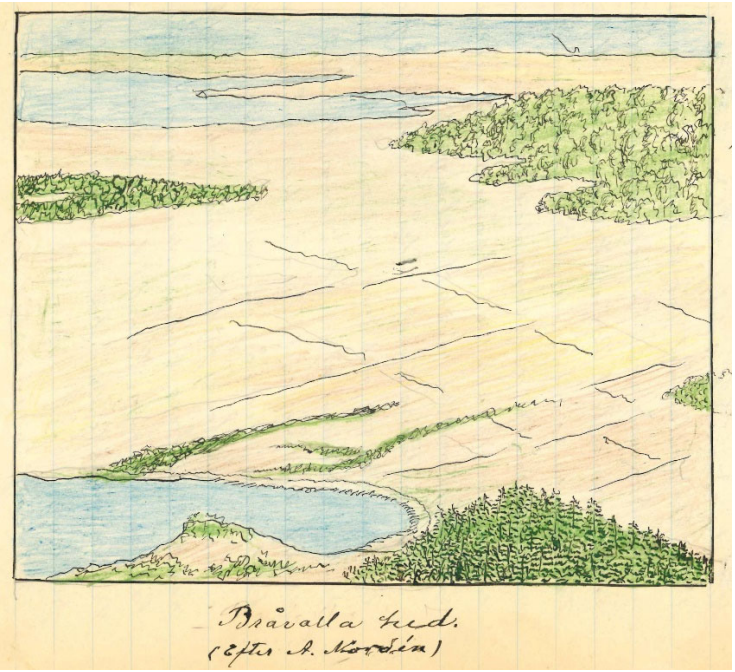

På den tiden hörde Skåne med Stångby till Danmark, och Gard med sina krigare slöt sig till den stora här som Harald samlat från sitt stora rikes många olika länder. Och så finna vi nu Gard med i Haralds stora fylkeshär, och han uppräknas av Saxo bland de många utmärkande kämpar, som Harald hade i sin här. Och då måste Gard ha varit en mycket tapper krigare.

Vi veta från undervisningen i skolan och genom folkskolans läsebok om detaljerna i detta väldiga slag. Striden blev hård och slutade med Haralds nederlag och död. Men hur gick det med vår Gard? Jo, även han föll i striden, men Saxo nämner, att han fick den höga äran att bli fälld av den tidens mest berömda kämpar, den gamle ärevördige Starkad, en sagotyp även han.

Gard i främsta ledet stred.
Raskt han fällde kämpar ned,
Ärofullt med hugg sig tedde,
Mat år korparna beredde.
Bland de tappraste å striden.
Han med Starkad nu omsider –
Nordens största kampgestalt –
Stred men gjorde plötslig halt:
Fälld av Starkads jätteglaven, –
Så blev Östergötland graven.

Så vilar ej kämpen Gard i sin hembys trygga jord utan i slagfältet bland fallna krigare i Östergötlands Bråvalla.

Han var ju visserligen en sagotyp blott, men ändå. Det hade nog tett sig vackrare i sagan om honom, i fall hans återvändande krigare fört liket med sig till hans och deras hemby. Det är en brist i sagan om Gard.

7. Kämpen Gard och runorna i Runamo

Historien om kämpen Gard är icke slut med skildringen av hans död i Bråvalla. Innan vi sluta skildringen av Gards öden, vilja vi nämligen i tanken förflytta oss till berghällen Runamo i Blekinge, i närheten av Ronneby. I denna berghäll hade Harald Hildetand enligt Saxo låtit inrista runor. Troligen under uppfärden till Bråvalla. Dessa runor å berghällen ha ända sen forna tider till våra dagar väckt nyfikenheten till livs.

En fornforskare vid namn Finn Magnusson[4] ansåg på sin tid dessa runor hänsyfta på Bråvallaslaget. Han avläste runorna från höger till vänster och uttydde dem sålunda:

[4] Eg. Finnur Magnússon (1781-1847)

”Hildekind tog riket
Gard inhögg (runorna)
Ole gav ed
Oden vigo runorna
(Må) Ring få
Fall på mull
/Skyn/ Ole
Oden och Frej
Och asars släkt
Ödelägga ödelägga
Fiender våra
Unnen Harald
Storom seger.”[5]

I den citerade tydningen möter oss Gards namn än en gång, tydligen vår Gard, som ju var med i hären. Det heter ju att ”Gard inhögg”, nämligen runorna. Här vid Runamo har han uppträtt som runristare. Han har tydligen varit en mycket mångsidig man, denne Gard från Stångby.

Men – och nu kommer den stora överraskningen – nyare forskare såsom professor Sven Nilsson, kemisten Jöns Jakob Berzelius och fornforskaren Worzae[6] ha genom en grundlig undersökning av berghällen på det ovedersägligaste bevisat, att runorna i berghällen intet annat äro än egendomliga men fullt naturliga sprickor i bergväggen, fast de fått gälla som runor ända sen Hildetands tider.

Och så sjunger vår största skald Esaias Tegnér med hänsyn till dess ”runor” och med en glimt ur ögonen i sin dikt Gerda:

Vårsol sken på Runamo,
Där, om du vill sagan tro,
Hildetand i forna tider
Högg i berget fädrens strider,
Väldig runskrift, halv mil lång,
Nu förnött av vandrarns gång.
Här och där de djärva dragen
Stå oläsliga i dagen
Lika dragen till att se
Av en död, förr talte de
Jordiskt språk, Vad nu de mena,
Veta gudarna allena.[7]

[5] För Finnur Magnússons danska originaltolkning, se appendix.
[6] Eg. Jens Jacob Worsaae (1821-1885)
[7] Felciterad. Se appendix för korrekt version.

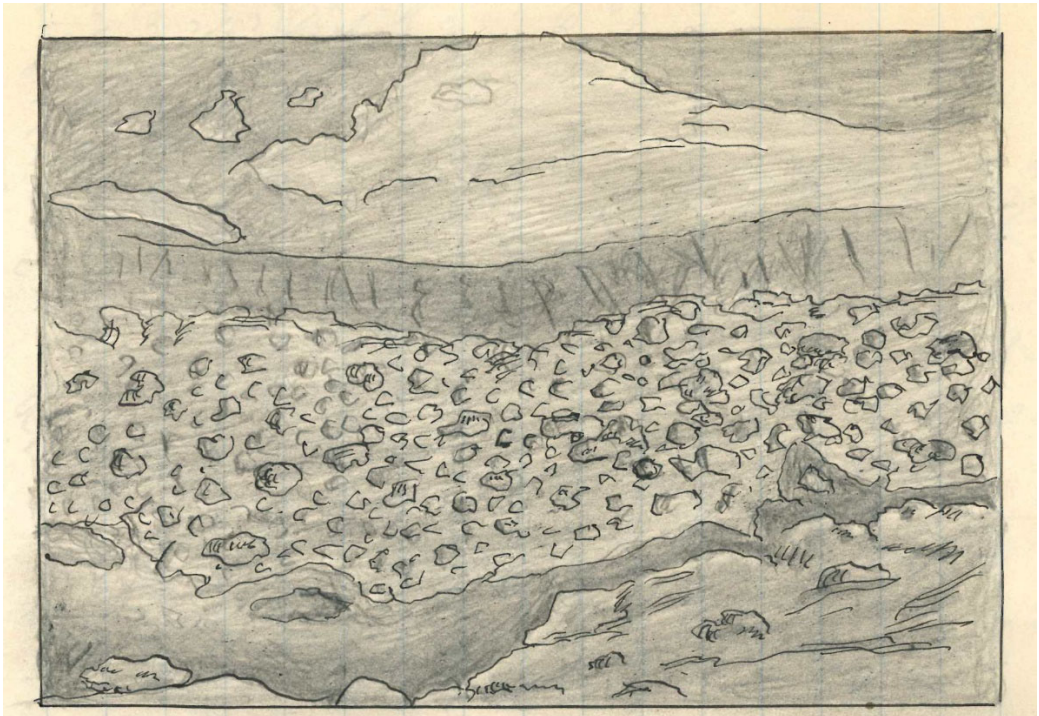

Runamo.
Efter Sv. uppslagsbok.

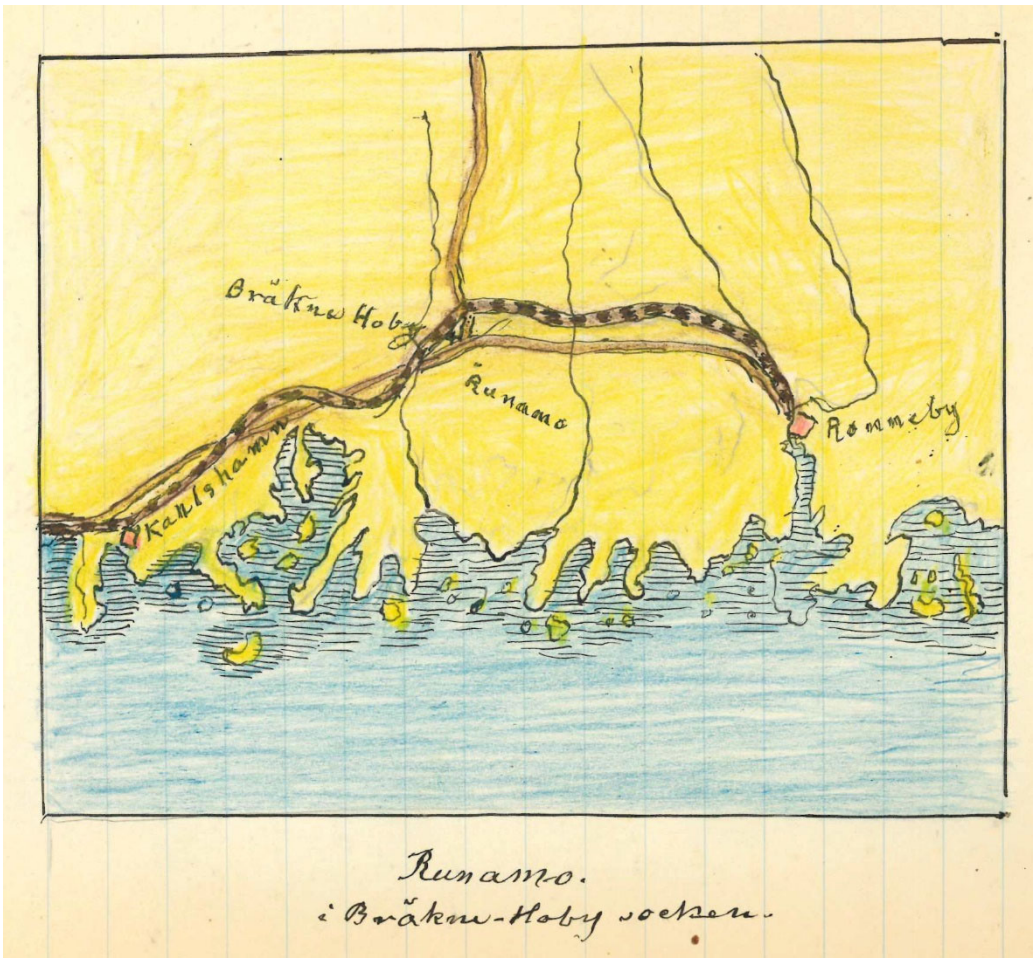

Runamo.
i Bråkne-Hoby socken.

8. Bonden Hakons Englandsfärd

Huru pietetsfullt det än skulle vara, i fall kämpen Gard skulle ha varit en historisk person med tillvaro i Stångby och där varit en verksam storman, går det svårligen icke, ty han är och betraktas helt som en sagotyp. Att han varit med som runristare vid Runamo ha vi av det föregående sett vara ett rent misstag, och han har ej heller varit med bland kämparna i Bråvallaslaget. Saxos kämpalista har visat sig vara en ren konstruktion med uppräkning av kämpar från skilda tider och vilar på en i Norge författad dikt om slaget, och genom den uppräknade kämparaden lyser den fornnordiska dikten skönjbart igenom. En mycket svag möjlighet står kanske dock kvar: att han levat här i Stångby och genom sin duglighet gjort sin hemby känd, då det om honom heter att han grundlagde byen Stang. Se sid. 19. Men om i så fall han levat på 700-talet eller i ett annat tidskifte, vet man ej.

—

Men vi omnämnde i det föregående sid 19 i dessa anteckningar, en annan person, som under forntiden gjort sig bemärkt i Stångby, en person, som hör historien till nämligen bonden Hakon, han, som företog sin beryktade Englandsfärd. Om honom och den färden vilja vi först berätta.

—

Hakon, eller som han skulle kallas enligt nutida uttal, Håkan, levde i förra delen av 1000-talet, och han företog sin berömda Englandsfärd år 1026 mitt under detta år pågående kriget mellan de tre nordiska rikena. Anledningen till denna hans utlandsfärd torde framgå av följande framställning.

I Danmarks regerande på Hakons tid konung Knut, i hävderna kallad Knut den store. Skåne hörde ju på denna tid till Danmark, och Hakon var sålunda dansk undersåte: Konung Knut hade fullbordat erövringen av England, vilket hans företrädare hade påbegynt. Knut hade sålunda två länder att styra: Danmark och England. Han höll hov i Englands huvudstad London och omgav sig där med en livvakt av utvalda kämpar, det s.k. Tingvallalidet. Det bestod av kämpar från alla de tre nordiska länderna, som av sin konung uppburo riklig sold. Rätt många runstenar i Sverige vittna om krigare som suttit i lidet och uppburit sold där. Och för konung Knut var det angenämare att hålla hov i England, som var mera civiliserat och kristnat än hålla hov i Danmark i det obetydliga konungasätet Leire. Ty där var det enligt nordisk sed hans skyldighet att, som folkets högsta representant inför gudarna, ansvara för väderlek. Till grödan och som ”konungapräst” därför blota och offra till de råa nordiska gudarna. Sedermera erhöll Knut även ett tredje rike Norge, som vi i slutet av detta avsnitt i anteckningarna skola se. Och så hade Knut bildat ett Nordsjövälde med ägandeland på detta havs alla sidor.

Samtidigt med Knut regerade i Sverige Olov Skötkonungs som Anund Jakob sen i Norge Olov Haraldsson, efter sin död kallad Olav den helige, och båda dessa konungar voro besvågrade. Då nu konung Knut behagade göra anspråk på Norge, och även Anund Jakob fruktade Knuts växande makt, beslöto de båda konungarna att följa regeln: Bättre förekomma än förekommas. De samlade härar och sammandrogo var sin flotta, och så härjade man Danmarks, särskilt Selands, kuster med mord och brand. Därefter styrde in Löddeström. Vid Gårdstånga kom det till drabbning. Men härom mera i följande avsnitt.

Stångby ligger ju ej långt från Löddeström, och då Hakon kanske från Solhögshöjden eller på något annat sätt fått samtidig underrättelse om inseglingen, beslöt han att så hastigt ske kunde meddela sin konung underrättelse om överfallet, och detta var orsaken till hans Englandsfärd.

Hans drakskepp, som troligen hade ankarplats vid Solhög, där den invid nuvarande mossen på den tiden var djupt vatten. I hast gjorde han sig i ordning till färden, tog sina huskarlar eller krigare med sig och via Stångby bäck, som då var bred och segelbar, vilket bäckniporna vid Hobyhållet än i dag, omvittna, bar det ut i Löddeström och ut i havet till England. Men det gick två vägar från Norden till detta land. Den ena, som var längst och riskfullast, gick norr om danska öarna och Skagen. Den andra kortare och tryggare vägen gick till danska handelsorten Hedeby över Danmarks smalaste del med tillhjälp av segelbara åar. Blott på en liten del av vägen måste farkosten dragas över land. Men sådant voro vikingarna vanda vid. Sen man då åter nått havet var färden kort och lätt till London. Vilken av dessa båda vägar Hakon valde för sin Englandsfärd är ej gott att säga.

Saxo Grammaticus, som i sin krönika omtalar denna Englandsfärd, berättas färden och dess resultat på följande sätt

> ”Da dette Anslag rygtedes, sajlande en Mand vid namn Hagen, som var Kongen overmaade hengiven, fra Landsbyen Stangby over til ham, saa hurtig han paa nogen maade kunde, og aabenbarade ham det hele og lagde saaledes ved sin ædle Adfärd for dagen, hvor höjt han elskede sin Kong og sit land. Da Kongen havde faaet tidender om denne store sammenrottelse, fulgde han strax, ledsaget av en hær, med den, som havde bragt den; og for att Hagen ikke skulde kunne sige, at han intet haavde faaet, fordi han havde paataget sig denne lange og farlige sejlats, skænkede han ham to jordlodder i Skaane.”[8]

[8] Felciterad. Se appendix för korrekt version.

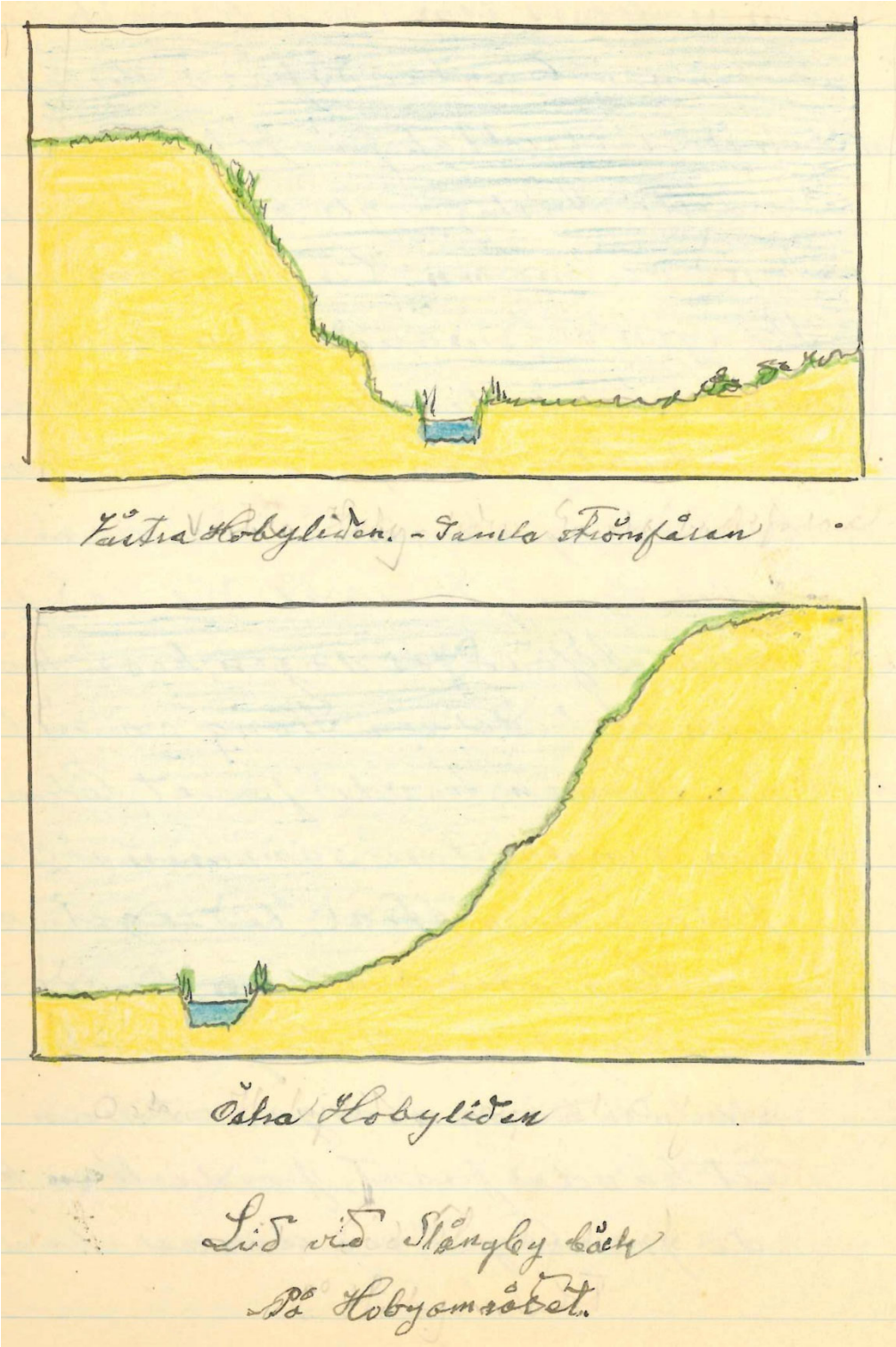

Om dessa jordlotter mera i det följande s.35. Angående fortgången och slutresultatet av det krig mellan de tre nordiska rikena, som nu utspelades efter Knuts hemkomst, må i korthet anföras följande. Huvuddrabbningen stod i Åhustrakten vid Helgeåns utlopp. Följden blev, att Olov Haraldsson flydde till Gardarike (Ryssland) och Knut tog Norge. Olov återkom väl, men blev slagen och dödad vid Stiklestad i Norge. Även från Sverige torde väl Knut ha slagit under sig något landområde, då han å mynt som han präglat låter sig kalla sig svearnas konung.

Innan vi avsluta kapitlet om Hakons Englandsfärd torde det vara skäl avgöra frågan: Varför företog Hakon denna Englandsfärd och i sin nog ej starkaste ålder? I det förut citerade avsnittet av Saxos krönika, heter det om Hakon att han var sin konung ”overmaade tilgiven”, ett uttryck att taga fasta på. Bak dessa ord tycker man sig skönja att Hakon varit personligen bekant med konung Knut. Men för att bliva bekant med honom har han väl som besoldad kämpe suttit i Tingalidet, och han har därför företagit Englandsfärden flera gånger förut. Allt detta tycker man sig skönja bak det anförda uttrycket. Sannolikheten synes påtaglig och det är i ljuset av denna sannolikhet som Englandsfärden och hela Hakonproblemet bör ses för att bättre förstå både färden och Hakons senare verksamhet. Förut var han viking, sen kristen kulturfrämjare, enligt vad vi senare skola se.

———

Frågorna och tankarna om Hakon, de tränga och tvinga sig fram. För att företaga en Englandsfärd måste han äga ett drakskepp. Ägde han ett vikingaskepp, måste han ha väl ha varit en viking. Som avlönad viking i Knuts Tingalid har han lärt känna och hålla av sin konung. Han kände väl till färdevägen, då han nog företagit den flera

gånger. Och han byggde, som vi senare skola se, kyrka i Stångby, därför att han i England lärt känna kristendomen

---

Detta kapitel om Hakons Englandsfärd avslutar jag med en dikt om färden.

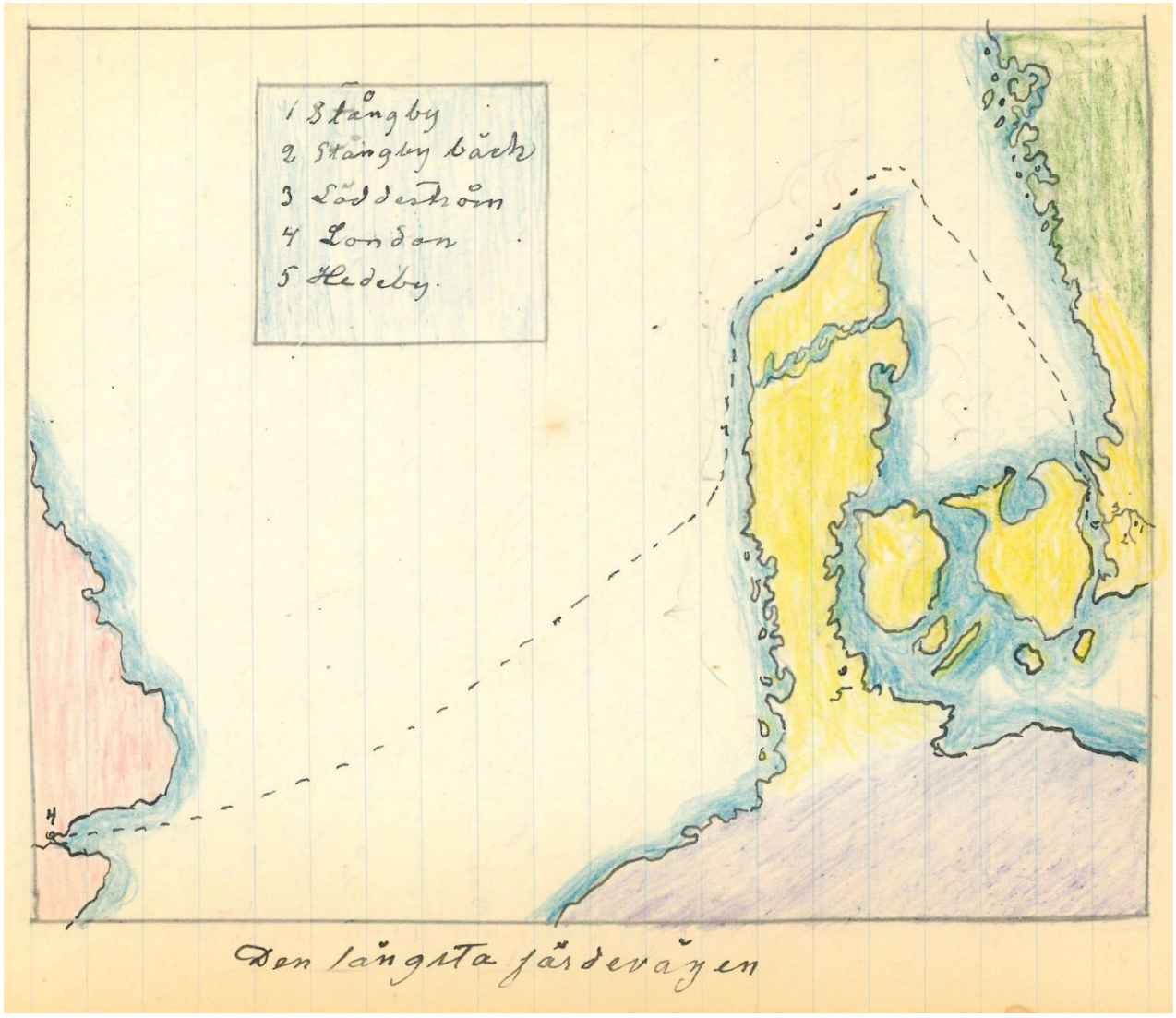

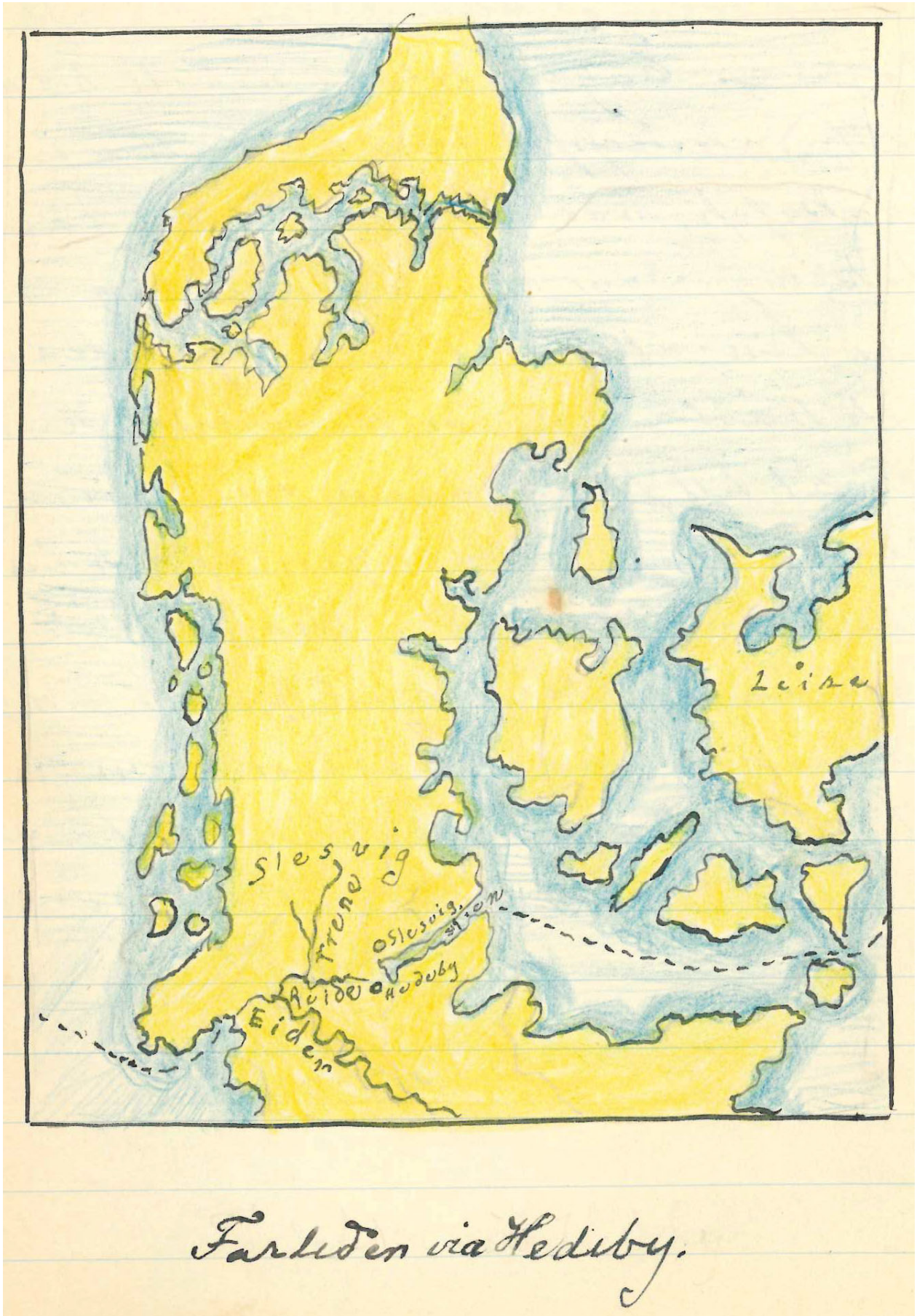

Farleden via Hedeby.

På Englandsfärd

I

Ila över djupens botten
Att förkunna det för drotten

Hakon Bonde, hissa segel!
Draken längtar ut.
Isen lossat vattnens spegel
Fatta ditt beslut!
Trångt det är att inne sitta,
Vikingslynnets nerver spritta.

Hakon bonde, hissa segel,
Tag ditt svärd från vägg,
Englandsfarar's djärva segel
följ och skär ditt skägg!
Nu är tid att hirden söka
och ditt Stangby-bol föröka.

Hakon bonde, hissa segel!
Vintern ut du drömt.
Lyckan bär dig sitt insegel,
Bragefull du tömt,
Äran vinkar, varför dröja
Att uti dess glans dig höja.

Hakon bonde, seglet hissa!
Oden är dig huld
Dröj ej nu, ty det ovissa
vållar vikingskuld!
Hembygdslandet är i fara,
Ack, om Knut det visste bara!

Hakon bonde, Hakon bonde
Dröj ej, lossa rån,
Svekets fiender de onde
Komma nordanfrån!
Ila över djupens botten
Att förkunna det för drotten!

Viska nornorna ditt öde
Uppå villsam färd,
Kolgas syster bär den döde
Glatt till Vallhalls värld:
Stenar då vid hembygdsvägen
Vittna om din levnads sägen.

II

Tidningarna äro onde,
Inför Knut stod Hakon Bonde.

Vinden randigt segel spänner
Budskap brådska har.
Draken stormens yra känner
Snabb som pilen far.
Åror 20 par kan tänkas
Ilsnabbtlyftas, ilsnabbt sänkas.

Knut den store Englandsdrotten
Kung å Danastrand
Hade just nu tömt i botten
Horn för hird och land.
Tidningarna äro onde:
Inför Knut stor Hakon bonde.

”Konung Knut, fäll hornet neder
Svärdslek var det förr.
Konung, samla härens leder,
Krig står vid din dörr:
Anund, Olov i förening
Tolka snart mitt budskaps mening.

Upp sprang kungen: ”Bråd är tiden
Norden står i brand,
Hird och flotta, snabbt till striden
För vårt Danaland!
Dock den bonde god må röna,
Att hans kung vill honom löna.

Drottens tack du ej skall leta
Hakon bonde god
Tvenne jordar äringsfeta
Vid din hembys flod
Får du. Sätt dem under plogen,
Tacka Knut, när skörd står mogen.”

Det blev svärdslek. Fosterjorden
Kände krigets brand.
Knut blev segrare i Norden,
Danmark, Skåneland
Ifrån fienderna onde
Räddats utav Hakon Bonde.

# #

#

Nu är Skånelandet vordet
Del av Svears land.
Det är glädje i det ordet,
Men på Skånes strand
Hatten av var redobogen:
Hakons kung och land var trogen.

Hakon hade rätta sinnet
Här uti vår by,
Och det vackra Hakonsminnet
Bärs på rosig sky
Med det budskap, som han givit,
Varom Saxo just har skrivit.

9. Slaget vid Gårdstånga

Då nu slaget vid Gårdstånga blivit omnämnt i föregående skildring, och orten ligger så nära Stångby och även har släktskap, vad namnet angår, kan det ej vara ur vägen att med några ord omnämna det samma och foga in det i vår skildring. Men ännu mera av det skälet, att fienderna seglat in i Löddeström och kämpat vid Gårdstånga och sålunda givit Hakon impulsen till den förut omtalade Englandsfärden.

Det, som givit oss kännedom om detta slag är en runsten, som står rest i Forsheda socken i Finnheden, den till Halland gränsande delen av Småland. Denna sten har blivit undersökt av professor Otto von Friesen. Han upplyser oss om, att inskriften nämner om en man, som fallit vid Gårdstånga. Inskriften lyder enligt hans tolkning:

> ”Rolv och Äskil reste denna sten efter sin fader Livsten, som föll i Skåne vid Gårdstånga, och de förde honom till Finnheden.”

Runornas form och utseende är även av det slag, som gagnades den tiden i sammanhang med uttolkningen omtalar Friesen, att inskriften åsyftar ett slag mellan de förbundne och konung Knuts befälhavare, och att striden närmast gällde det rika Lund. Han omtalar även att detta slag stod år 1026 och slutade med fiendernas nederlag och återtåg.

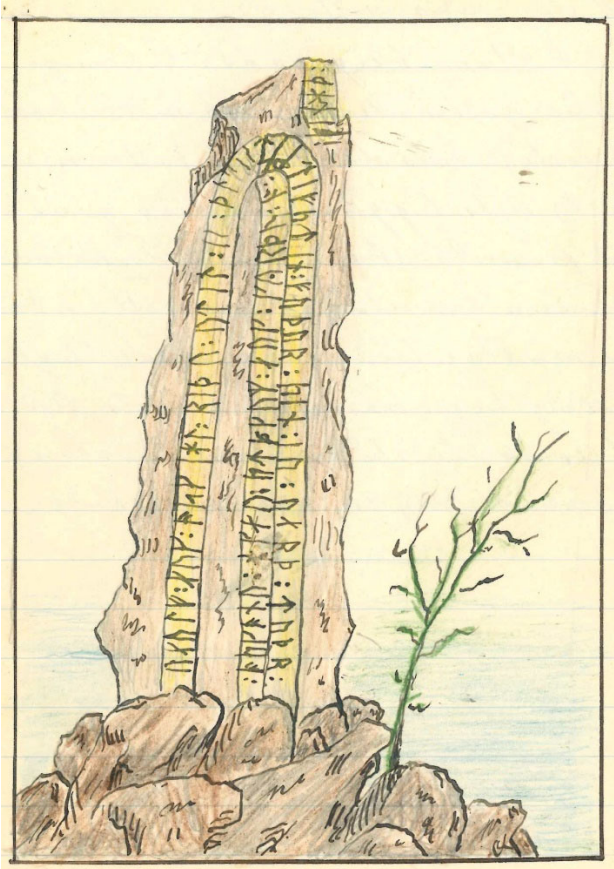

Runsten i Finnveden om Gårdstångaslaget.

Huvud- och slutstriden mellan Knut och de förbundne ha, som vi förut nämnt, stått vid Åhus och dess närmaste omgivningar. Saxo, som i sin krönika skildrat detta, talar i sammanhang därmed även om ett slag under detta krig, som skall ha stått vid Stangeberg, en ås i Ö. Göinge härad nära godset Araslöv. Men här har nog den hederlige Saxo dock fått fatt om bakfoten, ty dels ligger Stangeberg ganska långt från Åhustrakten och Forshedastenen och Friesen har utvisat den rätta platsen. Saxos misstag torde vara ursäktligt, då Stångeberg ligger närmare krigets slutskådeplats än Gårdstånga och Gårdstångaslaget hör till krigets begynnelseskede.

10. Hakon och Stångby första kyrka. Hakon i sin hemby.

Från Gårdstånga återvända vi nu till vårt Stangby och Englandsfararen Hakon. Han erhöll ju en kunglig gåva för sin färd: Två jordlotter i Skåne. Roligt skulle vara att veta vilka dessa två jordlotter voro. Lågo dem inom eller utom Stångby socken? Vi veta det ej men några antagaatt han ägt hemmanet №3&8 som folkhumorn döpt till №38 och innehavaren till possisionaten på 38:n. Men om hemmanet haft dessa båda № sen forntiden eller erhållit dem senare känner jag ej. Ovisst är sålunda platsen var han bott men mycket antagligt är att han ägt dessa båda №, och som sålunda skulle ha utgjort danske kungens gåva. Ty mycket förklaras därigenom såsom närheten till Solhög, som ligger å dessa ägor kyrkobygget och flera andra omständigheter som i det följande skola beröras.

Då Hakon kunnat utföra en Englandsresa förstå vi, att han varit en Stångby storman, en viking och odalman som kämpat att ömsom kunna föra årorna och svärden och med huskarlar och trälar sköta plogen, kreaturen och hemarbetet. Kanske han rentav varit byns mäktigaste bonde. Att han varit stor djurägare är lätt att förstå, ty vartill skulle han annars använda de två jordlotter, som kungen skänkt honom, och det område av jord, som han ägde innan det. Och om han nu varit en stor jordägare och haft stora hjordar av kreatur måste han väl även haft ett större sädesjordbruk än stångbyboarna i allmänhet. Klart är då, att han i byns olika angelägenheter haft det mesta att säga, kanske det bestämmande sista ordet.

I sammanhang med skildringen av Hakons tänkta och sannolika levnadsöden, torde det även vara skäl att omnämna den kyrka, enligt traditionen Stångby första kyrka, som legat invid den omnämnda gårdens hank och stör, således på gårdens ägor, fast den lilla jordbiten som blivit kyrkojord. Mycket talar för, att Hakon varit byggmästare, d.v.s. att han med sina huskarlar låtit uppföra den, På den tiden började kristendomen allt mera bli aktuell i Skåne, och då byggdes ofta de första kyrkorna av stormän i byarna och, på deras egen mark och ofta invid deras gårdsbol. Och märkligt är, att Stångby nuvarande kyrka, som byggts på annan plats än de förstnämnda, även enligt traditionen skall ha blivit byggd av en enskild person, nämligen av en rik kvinna inom socknen. Men därom skola vi tala i ett senare avsnitt i dessa anteckningar.

Under heden tid var en storman ofta s.k. ”Gode” eller föreståndare för de offer, som han vid festliga tillfällen eller vid förestående vikingatåg m.m. i samband med några andra hushåll i byn frambar till gudarna i sitt eget lilla tempel eller å inhägnad plats på hans mark. Men när kristendom gjorde sitt inträde, förändrade han i hast sitt tempel till en kyrka, blev själv frälst där samt döpte och begrov och mässade på latin, som varken han eller alla de andra begrepo ett dugg av. Och de kristna högtiderna firades på ett delvis hedniskt sätt med måltider av rikligt med fläsk och mjöd, samt med hyllning, ej av gudamakterna, avgudarna, utan nu hyllades Kristus, jungfru Maria och helgonen.

Men vi kunna tänka oss saken ännu enklare. När kristendomen började tränga fram, byggde Hakon, som nog i England lärt känna kristendomen och kanske primsignats där, ja kanske rent av blivit döpt där, en kyrka på egen mark och invid sin gård. Men om denna kyrka varit en stavkyrka, således av trä eller på grund av bristande timmer av sten veta vi icke.

Man frestas till dessa reflektioner om Hakon och Stångby första kyrkobygge av flera omständigheter: jordbitens litenhet, dess läge invid gården, att den lilla jordbiten sen blivit kyrkojord och slutligen och icke minst genom uppgrävningar å platsen. Skada blott att dessa uppgrävningar ej blivit gjorda av fackmän utan av arbetare vid tillfälliga arbeten vid platsen. Dessa uppgrävningar visa dock tydligen, att en kyrka här legat. Stångby första kyrka. För denna byggnads uppförande voro således Stångby invånare hedningar. Delar av kyrkans grund- eller hägnaderna skall ha anträffats och skallar och benpipor av människor ha vid rörlednings- och andra arbete påträffats och uppkastats i myckenhet. Församlingens skolor äro nu uppförda å denna plats, och lärare och barn hava flera gånger bevittnat dessa uppgrävningar av skallar och andra skelettdelar. Lärarna där bo således på ”vigd” jord och skolbarnen leka oskyldigt på fädernas gravar.

Som vi hört av det föregående, hade Hakon i England fått första upprinningen till tanken på bygget. Där hade han lärt känna kristendomen samt sett och hört kyrkor uppföras. Ty där i England hade han, då han satt i hirden, kristendomen, sådan den då var, runt omkring sig. England blev ju kristet före Sverige, och detta land fick sina missionärer huvudsakligen från England: Konung Knut var själv kristen, befrämjade kristendomen, och nog ville han väl även ha sin hird kristen. Så blevo nog de flesta av dem döpta eller åtminstone primsignade, d.v.s. ceremoniellt halvkristna.

Sedan Hakon blivit stadigvarande hemma i Stångby, har han väl även då velat ha kristendomen omkring sig och kände avsmak för hedendomen. Så byggde han kyrkan. Han blev då en kulturbärare, en omdanare av hemliv seder och tro, en verklig storman värd att minnas.

Och då Hakonsminnet är för antecknaren av dessa minnen kärt och dyrbart, vill jag avsluta även detta avsnitt med en liten sång om Hakon i sin hemby.

Hakon i sin hemby

Sädesfälten yvigt gunga
Invid Hakons bol.
Nötboskapen, dryga, tunga,
Gassa sig i sol
Gårdens ägor skördar lova,
Vittnande om kungens gåva

Högrest Hakon står på gården,
Vapenklädd och bred,
Ger befallningar om vården
Åt huskarlars led.
Alla honom fader kalla,
Hembyns bjässe, kär för alla.

Nu hans vikingsliv förfärar
Ej, som förr det gjort,
Englands vite Krist han ärar,
Oden dragit bort.
Efter heta vikingsknopet
Som primsignad tog han dopet.

Sådan var han, Hakon bonde,
Hembyns bästa stöd.
Orädd, kampglad mot Hin Onde
Och hans arga glöd:
Ifrån England, helt omvänder,
Kom han hem med palm i händer.

Hammarslag och yxhugg ljuda
Invid gårdens knut,
Hakon syns, och kraftord bjuda
Lydnad var minut.
Hakon bygger ju en kyrka
För att fritt få Kristus dyrka.

Vacker var den, Hakongåvan,
Till hans egen by,
Kyrkan med sitt kors därovan
Pekande mot sky;
Templet, där det skulle bedjas,
Och där Kristus kulle hedras.

Hembyn, den tog andra seder
Under Hakons vård.
Kristus lära kom till heder
I båd hus och gård,
Och det blev som Hakon ville
Uti vardagslag och gille.

St. Laurentii klosterkyrka,
Lunda stolta dom,
Gav han hedervärda fyrkar
Av sin rikedom:
Det var tidens sätt att verka
Och att kristendomen stärka.

___

Så är Hakons vackra saga
Här uti vår by.
Minnena oss kärt behaga,
Bärs på rosig sky
Såsom glittrande opaler
Över Stångby arealer.

Och för sena stångbysläkten
Lyser minnet klart,
Manande i morgonväkten
Skönt och underbart:
”Kämpa du ock mot Hin Onde,
Bliv en äkta Hakon Bonde”!

___

11. Hakon och Laurentiiklostrets annaler

Då vi nu antagit, att Hakan byggt Stångby första kyrka, förstå vi att före detta Stångby första kyrkobygge, måste vi i Stångby ha varit hedningar. Och även om Hakon byggt den kyrkan före Englandsfärden, kan det ej ha varit synnerligen långt före färden, ty Knuts hird fanns ej till före år 1017, då Knut slutfört erövringen av England. Det är således i stort sett ej mer än i runt tal 900 år sedan hedendomen var bofast i Stångby och offer framburos till de hedniska avgudarna och hedniska bruk och seder härskade. Vi voro således sena av oss. Därför: Hakon i all ära. De framgrävda benen vittna om hans gärning.

Det fornsvenska namnet Hakon lever och har levat ännu i vår tid både i vår socken och annorstädes i vårt land, men nu är namnet ändrat till Håkan. Allmogenamnet är här i Skåne Hågen och motsvarar det danska Hagen. Latinska formen för detta namn är Hakuinos,[9] och härmed äro vi inne på det , som vi i detta kapitel skola syssla med.

En person med hamnet ”Hakuinos från Stångby” omtalas nämligen i en pergamenthandskrift eller codex, som kallas Nicrologium Lundense,[10] och som tillhört St. Laurentiikyrkan eller Lunds domkyrka och nu förvaras å universitetsbiblioteket i Lund.

Frågan blir nu denna: Om Hakon från Stångby är identisk med den Hakuinos som omnämnes i denna codex eller någon annan person från Stångby med detta namn åsyftas. Denna fråga torde vara ganska svår, ja kanske omöjlig att besvara.

Först dock några ord om denna codex, vari namnet förekommer. Vi vilja för detta ändamål rådfråga prof. Sture Bolins uppgifter om skriften i hans bok ”Skånes historia”, andra delen. Han framhåller, att ifrågavarande codex till stor del utgör en förteckning över döda personer, som under livstiden genom gåvor till dåvarande Laurentii eller Augustinerklostret med dess kyrka (Lunds n.v. domkyrka) under livstiden blivit upptagna som lekbröder, lekmannamedlemmar till klostret, ofta utan att vistas där utan hemma och för vilka det skulle bedjas och hållas mässor efter deras död. Stormän, hövdingar, bönder, både män och kvinnor skänkte då gåvor och jordagods till klostret för att erhålla dessa mässor och därigenom bli saliga efter sin död.

För att nu kunna hålla reda på alla dessa lekbröder och leksystrar, som skänkt, och för vilka mässor och böner skulle hållas och bedjas måtte en liggare eller ett necrologium upprättas. När bland andra en dylik lekmannamedlem dog, antecknades detta i necrologiet , d.v.s. dödsdagen antecknades jämte personernas namn i och för

[9] Eg. Haqvinus (eller Haquinus) de Stangbi
[10] Eg. *Necrologium Lundense*

de årsmässor som på dödsdagen varje år skulle hållas en viss tid framåt för den avlidne.

Necrologium Lundense – efternamnet förstås av sig själv – är upprättat år 1123. Men det fanns före år 1123 ett äldre necrologium, men detta är tyvärr förkommet. Det nya necrologiet av år 1123, kallat Memorial Fratum är upptaget i den samling av gamla skrifter angående kyrkan som med ett gemensamt namn kallas necrologium Lundense.

Sedan vi nu tagit del av den codex i necrologiet, som innehåller namnet ”Hakuinos från Stångby” må vi citera det utdrag av codexskriften där namnet förekommer.

Det lyder:

> ”[4 mars.G IIII NON—Obiit Petrus ----- et Haquinus et Stangbi et Arkil laicus et Fredricis conoersus sancti Cristofori Rauengersburg Edom die Thuri que doler Sturkars ------”.[11]

Ehuru bladen i codexskriften äro slitna och nötta är dock utdraget korrekt. Latintexten översatt till modernt svenskt språk lyder sålunda:

> ”[4 mars] G IIII NON --- dog Petrus ------- och Hakon från Stangbi och Arkil, lekmannen och Fredrik, vilket blev omvänd av den helige Kristoffer från Regensburg. På samma dag vilken även klostret Sturkars --------”

I det nu anförda och översatta utdraget ur Necrologiet omnämns sålunda en person, Hakon från Stångby, utan den minsta redogörelse om vem han var, utan han nämnes i bestämd form utan upplysande tillägg, förusättande att han vore allmänt känd person.

Och nu återgå vi till vår förut uppkastade fråga

”Vem var Haquinus från Stangbi? Var han Englandsfararen själv, någon av hans ättlingar, eller en helt opartisk person?

Då han helt kort omnämnes i nekrologiet har man antagit att han var en kanik anställd vid klostret utan att tränga frågan närmare in på livet. Men därmed är ej frågan vem han var slutgiltigt löst.

Då det nuvarande necrologiet upprättades år 1123 och således långt efter den tid – förra delen av 1000-talet – då Englandsfararen Hakon bonde levde och verkade, vill det synas som denne omöjligt kan avses och dölja sig under namnet Haquinus från Stangbi i necrologiet. Men kanske han var upptagen i det äldre sedan förekomna

[11] Se appendix för *Scriptores rerum danicarum* (1774) där *Necrologium Lundense* ingår, utgiven av Jacob Langebek, för dennes läsning av stycket, med kommentarer.

necrologiet. Omöjligt är väl icke att lekbröder och leksystrar upptagna i det äldre necrologiet och för vilka det ännu ej slutmässats eller slutbedits överförts i det nyupprättade necrologiet.

Man vet ju säkert, att de båda handskrifterna någon tid existerat samtidigt. Och på nu anförda sätt är det ändå ej omöjligt att Englandsfararen kommit med i det nya necrologiet.

Man kan då tänka sig att vår Hakon, som måste ha varit viking, då han ju ägde drakskepp, och som vi lärt känna som kyrkligt inställd, på gamla dagar ångrat sig över sitt flydda vikingaliv, vid vilket i alla fall på grund av yrket blod klibbade. Och från kyrklig synpunkt var ett sådant liv en styggelse. Till försoning har kanske därför Hakon skänkt eller testamenterat till Lundaklostret och dess kyrka en summa eller någon jordareal för att erhålla mässa till sin själs frälsning och därför vid sin död kommit med i det äldre necrologiet och sedan överförts i det nya år 1123.

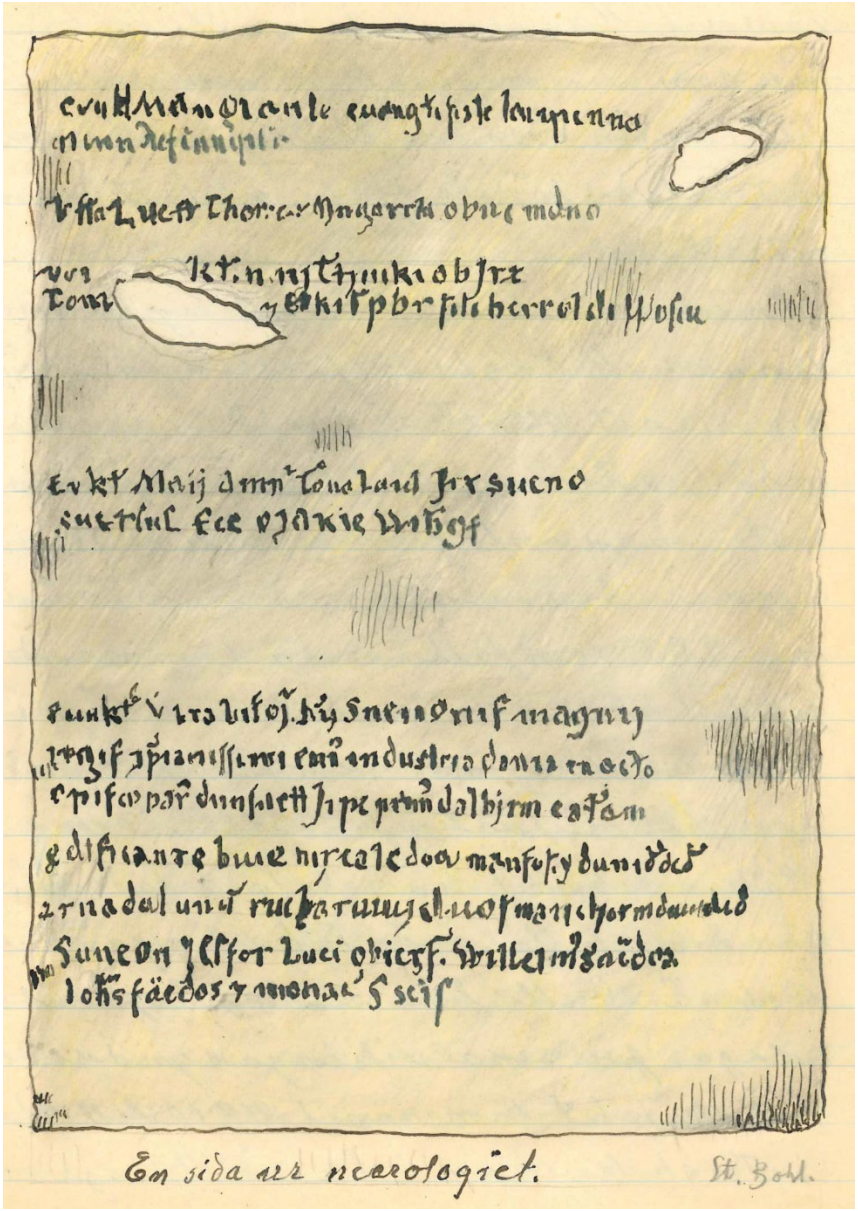

En sida ur necrologiet. St. Bold.

Namnet Haquinus från Stangbi står där, som om några kommentarer till detta namn voro överflödiga och namnet talade för sig själv. Endast namnet står där.

En tanke vill nu tränga sig fram, denna: att Englandsfararen förut ägt hemmanet №10 strax invid, innan han erhöll av konung Knut de två jordlotter, vilka man antaga ha varit det invid liggande hemmanet med sina två nummer 3&8, som folkhumorn sammandragit till №38 och kallat en av ägarna, som till den förut nämnde Nils Andersson, possessionaten på 38:an. Och då Håkan erhållit denna storartade gåva har han flyttat över till det nya odalet. Och så skulle han sedan på gamla dagar för sina vikingasynders skull ha skänkt hemmanet №10 till klostret och kyrkan i Lund. Ifrågavarande hemman har ju sedan gammalt varit kyrkohemman till domkyrkan och någon måste väl då hava skänkt det och varför icke just denna Hakon. Friköpt från kyrkan blev ju detta hemman först år 1768. Man kan tycka och det tycker jag kanske själv också att detta är en naiv och förflugen tanke, som jag ej kan kontrollera, men jag tror att andra vilja upptaga tanken och i nicrologiets många handlingar söka taga reda på, när detta hemman blev kyrkohemman, samt bringa lösning i andra frågor angående Hakonsproblemet. Själv är jag för gammal.

Om nu mot förmodan Englandsfararen ej skulle åsyftas med namnet Haquinus från Stangbi utan blott och bart en kanik bördig från vårt Stångby, så kan det ju ha varit Englandsfararens son eller kanske sonson. Mindre tilltalande är att tro honom vara en person utom släkten med detta namn, ty namnet Hakon ger oss en viss rätt att härvid närmast tänka på en person inom Hakonsläkten.

12. Hakonsminnet

Mycket av det, som vi nämnt om Hakon: hans sittning i Konung Knuts tingalid, hans storbondeställning hemma i sin by, hans kyrkobygge, att hans namn förekommer i necrologiet m.m. är ej genom skriftliga källor bevisat men äga en till verkligheten gränsande sannolikhet och liksom äga verklighetens särmärke, och det gör att man vid en skildring av Hakon måste räkna med dessa sannolikheter. Hans Englandsfärd och namnet Haquinus i necrologiet höra däremot helt historien till, vilken Hakon necrologiet än åsyftar. Mest av allt framstår Hakon för oss sena tiders barn genom sitt varma fosterländska sinnelag, som tog sig uttryck i hans djärva, snabba färd till England på ett villsamt hav för att ge sin konung underrättelse om det oväntade överfallet.

Vi skåningar och Stångbyboar äro nu svenskar, och det är ju glädje i det ordet. Men det hindrar ju icke, att vi böja oss av aktning inför minnet av denne Hakon, som var sin konung och sitt land trogen och var en lika god fosterlandsvän mot Danmark som vi vilja vara mot vårt nuvarande fosterland Sverige.

Och så var han, det tro vi, kyrkobyggare och grundläggare av kristen tro och kultur här hemma i vår egen by, vilket icke kan för högt skattas.

Ett vackert eftermäle.

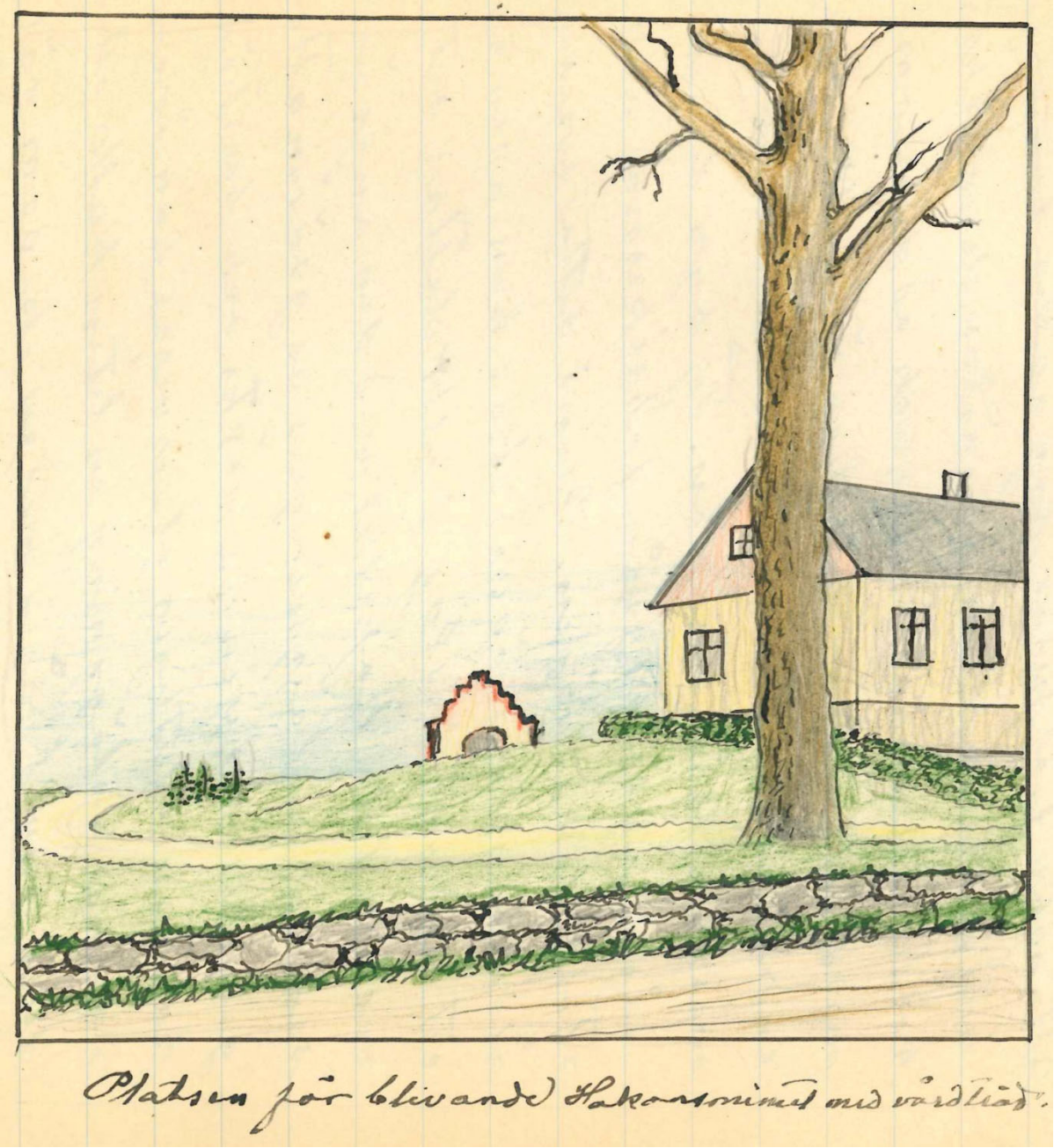

Den resande som t.ex. en vacker sommardag färdas genom det ålderdomliga Stångby frapperas nog av den lummiga trädgrönska, som omgärdar de vackra korsvirkesgårdarna, och av den sommarstillhet, som härskar överallt i byn, endast avbruten av ett och annat hammarslag från smedjan. Ty byn ligger något avsides från fabrikerna och stora landsvägen. Bland detta avsides ålderdomliga, överraskas han även av ett modernt inslag i allt detta: det vackra lilla kapellet med den angränsande anläggningen av gräsmattor grupper av perenna växter och barrträdspartier. Slutligen

observerar han även i denna anläggning en liten kulle alldeles invid vägen med en ek som välver sin krona över den kullen.

På hans fråga vad det är för en kulle, svarar den tillfrågade:

”Där skall resas en minnessten över Hakon bonde.”

På en förnyad fråga:

”Vad var Hakon bonde för en person” svarar:

”Han var en karakarl i Stångby för tusen år sen”

13. Jätten Stange

I tanken befinna vi oss ännu en gång i slutet av forntiden, tiden för kristendomens införande och det ivriga kyrkobyggandets tid, samma tid som då Hakon antas ha byggt Stångby första kyrka. Några skriftliga utsagor om dessa båda händelser här på orten sakna vi tillgång till emedan sådana saknas helt och hållet. Men vi ha vad Stångby angår åtminstone den s.k. folktraditionen, sådan den nu är. Folktraditionen är berättelser från orten, som fortlevat på folkets läppar till våra dagar men under tidernas lopp blivit mer eller mindre omdiktade och vanställda. Men de kunna dock innehålla en viss kärna av sanning.

Om dessa traditioner från Stångby se ”Skånes kalender, andra upplagan där en del av dessa traditioner stå upptecknade under artikeln Stångby, meddelad av en f.d. stångbybo.

Folktraditionen i Stångby under kyrkobyggandets första tid sysslar mycket med en jätte som skall ha hetat Stange. När en forntidsperson och ett ortnamn äro likartade, nämner traditionen sällan om orten fått sitt namn efter personen eller tvärtom. Men iförevarande fall säger traditionen bestämt ifrån att byn Stångby fått sitt namn efter jätten Stange. Ortnamnsforskningen synes stundom ha gamla rötter och folket här löste denna fråga vad Stångby angår på sitt enkla sätt. Stångbynamnet efter jätten Stange. Men vi nutidens barn veta i detta fall bättre besked om de många Stång-namnens uppkomst.

I traditionen om Stange få vi även veta, att Stange var köttslig broder till jätten Finn som med sin familj och sina båda barn bodde i en kula under Helgonabacken i Lund.

Bröderna, som i likhet med jättarnas hela släkt hatade kristendomen och ej tålde klockeklangen från kyrktornen samt helst såge alla kyrkor krossade under jättekast, voro dock, egendomligt nog, kyrkobyggare båda två. Allbekant är ju sagoframställningen om huru jätten Finn byggde den stolta Lundadomen, vilket skalden Esaias Tegnér så vackert och humanistiskt besjungit i sin dikt ”Jätten Finn och Lunds domkyrka” upptagen i hans ofullbordade stora dikt ”Gerda”. Och om den andre brodern Stange förmäler vår tradition att han skall ha byggt Stångby första

kyrka. Vi känna dock bättre till den saken och förstå, att den kommit till på helt annat sätt.

J. Göranson säger i sin intressanta bok ”Skånes Landsbygd” att allmogen i Stångby ännu utvisade Stanges grav, och traditionen säger, att han blev begraven vid Solhög. Jätten Stange har naturligtvis n gång som annat folk avlidit, och graven vid Solhög har haft ofantliga dimensioner. Att jorda en jätte torde ju ej vara något latmansgöra, ty vår tradition säger, att vid begravningen upptog bålen hela den plats, som nu kallas Stångby mosse, sedan under det att huvudet vilade vid den höjd som kallas Solhög, under det att benen nådde långt in på Västra Hoby ägor på mossens bortersta sida. Gravar bruka ju efter någon tid sänka sig och sjunka ihop, och i synnerhet jättegravar. Så ock Stanges grav. Bålen, som var den tyngsta delen av kroppen, sjönk djupt ned

och bildade den fördjupning, som nu kallas Stångby mosse. Detta är en förklaring över mossens uppkomst i folkets smak utan lärda utredningar. Men vi veta att här på sin tid varit sjö och sedan den upptorkat efterlämnat sig det snäckskalslager som gör den på platsen upptagna torven kalkhaltig och vitaktig till färgen. Före den tiden ha geologiska förskjutningar åstadkommit sänkan, å vilken den då tillkomna sjön samlade sig..

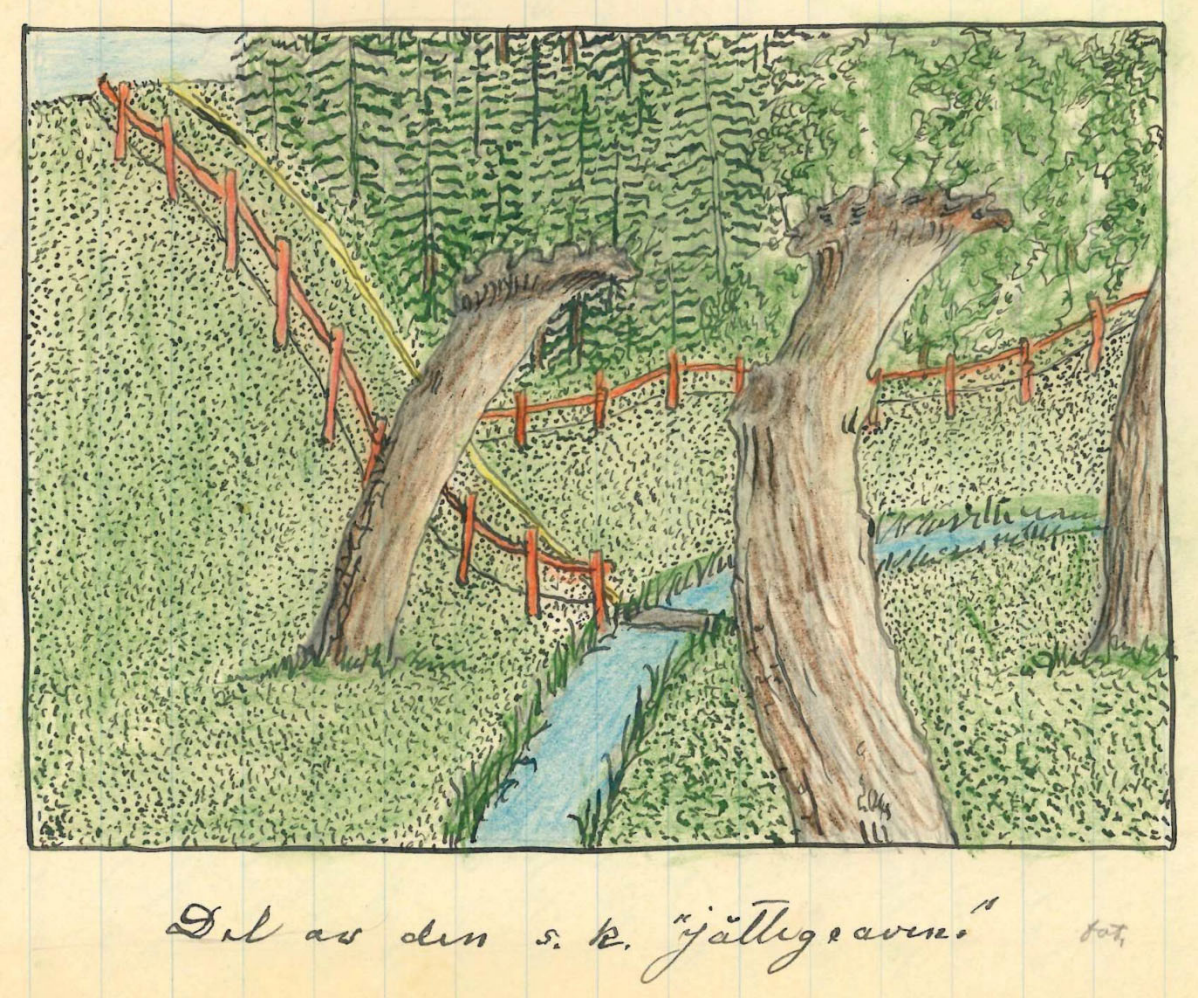

Vi har i det föregående framhållit sannolikheten att Stångby första kyrka byggts av Englandsfararen Hakon Bonde. Och nu säger traditionen att denna kyrka byggts av jätten Stange. Huru skall man nu ställa sig till dessa båda motsatta uppgifter om bygget och kunna de på något sätt förenas. Enklast och naturligast synes vara att förkasta Stange som kyrkobyggare. Men varje tradition skall ju innehålla en kärna av sanning och det gäller, i fall man kan det, söka ur traditionen utleta denna sanning fast uppgifterna här synes vid första påseendet vara omöjliga att förena. Jag har tänkt mig lösningen av uppgiften på följande sätt:

”Till en början har man kommit ihåg namnet Hakon på byggmästaren, men under århundradernas lopp har, förlåtligt nog, namnet glömts och ersatts med ett namn som liksom haft med Stångby att göra: Stange. Att Hakon varit en kraftkarl och

mycket inflytelserik har man mints, hans kraft har blivit jättekraft och han själv slutligen jätte. Att Hakon haft sin drake vid Solhög och därifrån företagit Englandsfärden har man glömt sedan sjön försvunnit och blivit mosse

aMen att personen på något sätt haft med Solhög att skaffa har ej tappats bort, och så fick man för sig, att jätten där vid Solhög fick sin grav. Men i stället var det Hakons vikingaliv, som där ändade. Summa summarum. Hakon och Stange äro identiska"

Vad som ger oss en viss rätt att så tolka Stangetraditionen är att han där framstår som kyrkobyggare, ehuru det släkte till vilket Stange hörde i alla sina dagar hatat allt vad kyrkor heter. De två undantagen som vi känna till och anfört blott bestyrka denna regel. Men för all del sannolikheten av att Hakon Bonde byggt Stångby första kyrka är stor nog och står denna Stångby traditionstydning om Stange förutan och kan därför helt utelämnas, om man så vill, men tydningen är dock av den beskaffenheten att den styrker och förökar sannolikheten att Hakon varit byggmästaren.

I nära sammanhang med traditionen om Stange står en annan tradition här i socknen, nämligen traditionen om Stångby båda kyrkor, och som vi nu i följande avsnitt skola omtala.

14. Traditionen om Stångby sockens båda kyrkor

Innan vi lyssna till traditionen härom, må vi först taga del av den första kyrkans slutliga öde.

Vi ha ju av det föregående fått veta, att Stångby ägt en kyrka före den nuvarande och vi kunna utpeka platsen, där den legat. Och vi ha även fått veta, att två olika personer synas ha byggt kyrkan antingen den ene Hakon, eller den andre Stange och likväl ha båda ändå byggt, i det vi sökt påvisa, att dessa båda personer äro identiska.

Denna kyrka är nu borta, och spåren efter densamma och dess forna kyrkobesökare uppgrävas då och då som stumma vittnesbörd om dess tillvaro. Ja den har blivit raserad, en ny kyrka blev byggd, sen den jordbit som burit den gamla kyrkan med sin kyrkogård har blivit kyrkojord. Orsaken till att en ny kyrka byggdes är lätt att förstå. Då offer till de gamla gudarna framburos, skedde det enligt vad vi förut nämnt genom samgående av vissa hushåll, som offrade. Kyrkan var således till en början avsedd för byggmästarens hushåll och de andra medhushållen samt en och annan kristen proselyt, som sällade sig till nybörjade kristna samfundet i socken. Men då tillslutningen till kristendomen blev mera aktuell och allmän i socknen, visade sig kyrkan vara allt för liten (och oändamålslös,) och så måste en ny och rymligare kyrka uppföras för de genom den nya läran ökade skarorna.

De första kyrkorna, som enligt vad vi förut omnämnt byggdes av trä, uppfördes i den gamla hedniska tempelstilen med snidade och utskurna pelare och taklister, och med drakhuvud å gavelspetsarna. Och kanske Stångby första kyrka varit av trä och

utsmyckats på detta sätt. Den nya kyrkan, som avlöste denna uppfördes däremot av sten.

Och nu till traditionen om de båda kyrkorna. Det är synnerligen intressant roligt att ta del av huru traditionen för sin del löser orsaken till, att en ny kyrka byggdes i Stångby. Traditionen lyder:

”Två mycket rika och förnäma fruntimmer inom socknen voro de bästa vänner och de bevistade båda samtidigt gudstjänsten i den lilla kyrkan, och de hade var sin knähund med sig. Men det skulle de inte ha gjort, och nu ville olyckan, att de båda kreaturen nog tyckte predikan varade allt för länge, och sökte fördriva tiden med att visa tänder mot varandra, och så råkade de i luven på varandra och levererade ett ordentligt slagsmål d.v.s. kyrkobuller med högljutt gläfsande och skällande. I slagsmål blir ju en segervinnare, och bataljen slutade med att ena hunden blev segerherre, och den andre, som blivit hårt biten, företedde en ömklig anblick. Det fruntimmer som var ägarinna till den bitne hunden, kunde för sin död ej åse den andras skadeglada blickar och segerstolta hållning utan svor en dyr ed att aldrig mera sätta sina fötter inom den kyrkans dörr så länge hon levde. Och så beslöt hon sig för att bygga en helt ny kyrka på annan plats i byn.

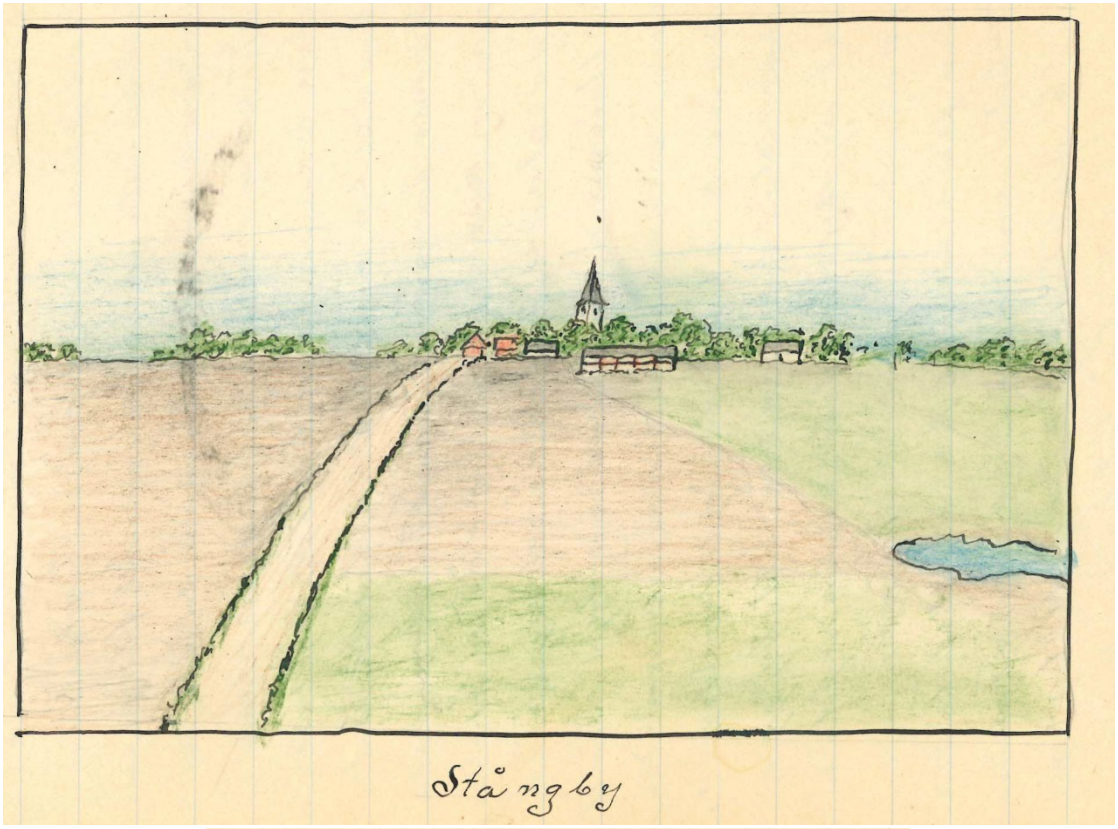

Stångby

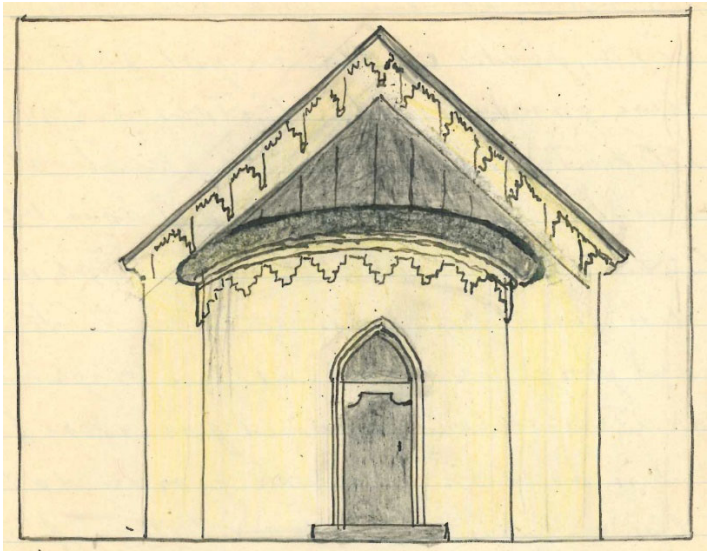

Koret

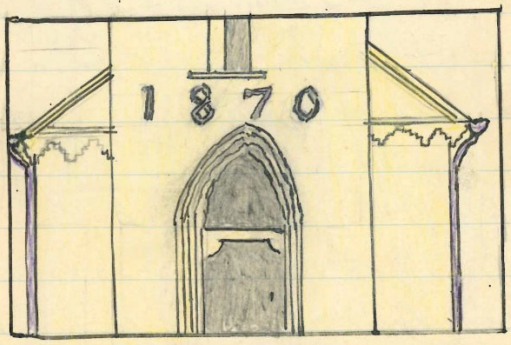

Portalen.

Men fruntimmer ha i alla tider varit lite underliga av sig, åtminstone, då de slå sig på kyrkobygge, som de ju platt intet begripa. Ty hon ville, att den kyrkan hon lät uppföra, fick ej på något sätt likna den gamla, naturligtvis på grund av sitt hat mot det andra fruntimret, och den kyrka, vars gudstjänst hon bevistade. Härav kom det sig att tornet vid den nya kyrkan en enligt skick och sed finge uppföras på kyrkans västra sida utan enligt hennes föreskrift vid den östra sidan. Men vad gjorde det, blott den ej liknade hennes bittra fiendskas kyrka.

Den kyrkan, som enligt denna tradition uppfördes, anses vara Stångby församlings nuvarande kyrka.

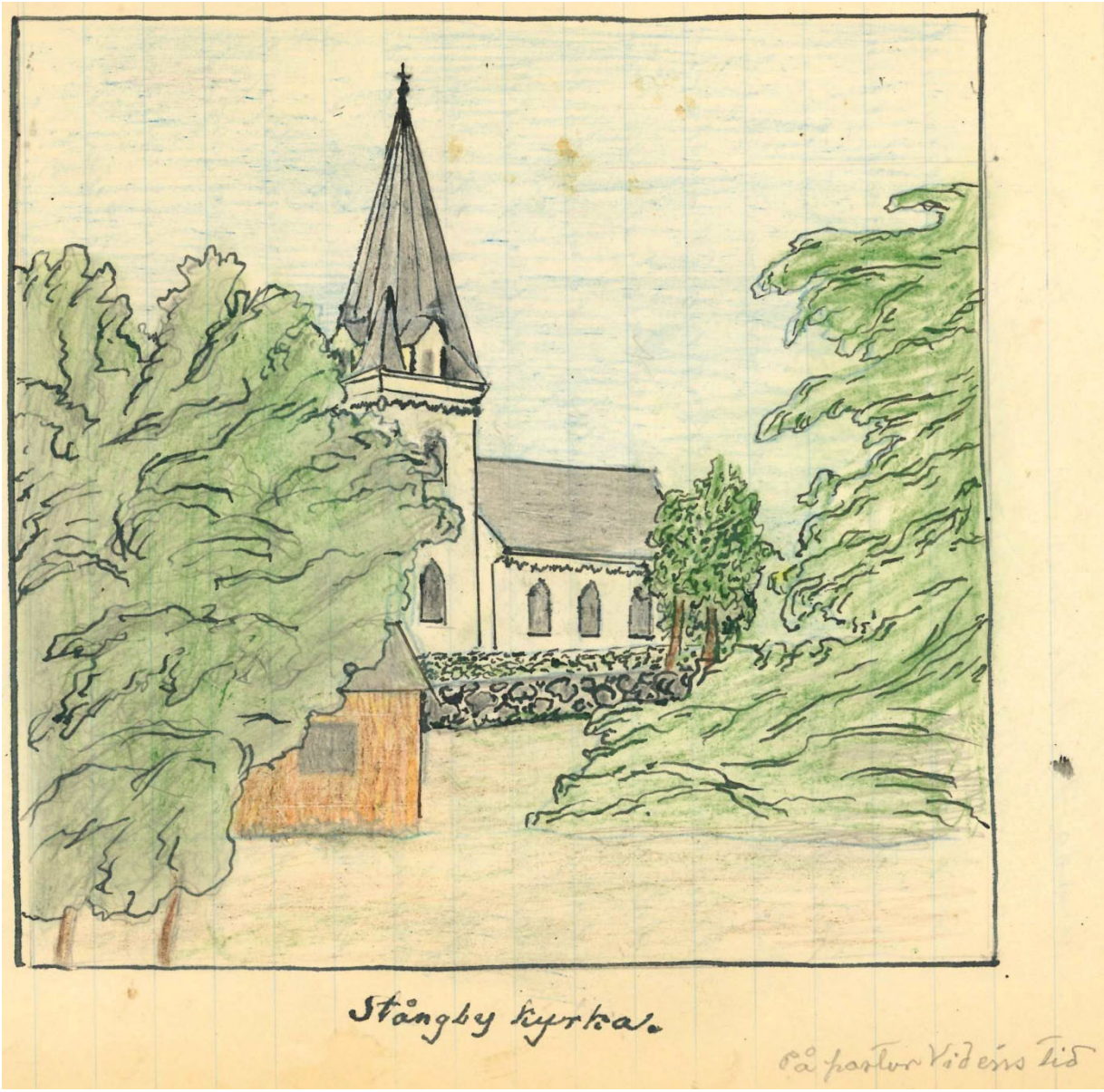

Den nu anförda traditionen om Stångby båda kyrkor påträffas även på flera andra sockenområden, där två kyrkor funnits. Det är sannt. Men de äro dock mer eller mindre varierande till innehållet. Men på grund av Stångbyvarianten av dessa traditioner mera utförlighet och av flera andra förhållanden synes den kunna få sin

bästa hemortsrätt här, och kommer därvid att finna sin rätta traditionella miljö. Traditionen är dock på villospår genom uppgiften om hundarnas slagsmål och den däraf uppkommande tvisten de båda fruntimren emellan som orsak till det nya kyrkobygget. Ty rätta förhållandet måste vara, att den gamla kyrkan var för liten och omodern och måste ersättas av en ny byggnad. Men uppgiften om byggmästarinnan är en sak som vi måste taga vara på, här är den kärna av sanning som traditionen innehåller ty den bottnar med sina rötter ända ner i forntiden, och den rör sig om förhållanden som i den första kristningstiden voro rådande, då enskilda personer togo initiativet till kyrkobygge och själva bekostade det samma.

Ett studium av denna kyrkas utseende och inredning ger vid handen att den byggts på 1100talet kanske i dess början eller något förr och att den var uppförd i den romanska stilen med runda valv, fönsterbågar och dörröverstycken, varför denna stil även benämns rundbågestilen. Kanske den omkring 1188 blivit något renoverad då Vallkärra kyrka just detta år undergick renovering. Något säkert om denna renovering av vår kyrka då känner man dock ej till. Men åren 1869–1870 genomgick kyrkan en grundlig omdaning och då flyttades tornet till sin rätta hävdvunna plats vid kyrkans västra ände. Dess stil omändrades nu till den gotiska, den s.k. spetsbågestilen med spetsbågiga valv fönsterbågar och dörröverstycken. Mellan skeppet och altaret har man dock låtit ett rundbågeparti kvarstå, som minner oss om den gamla byggnadsstilen. Årtalet 1870 är med järnbokstäver fästat över ingången.

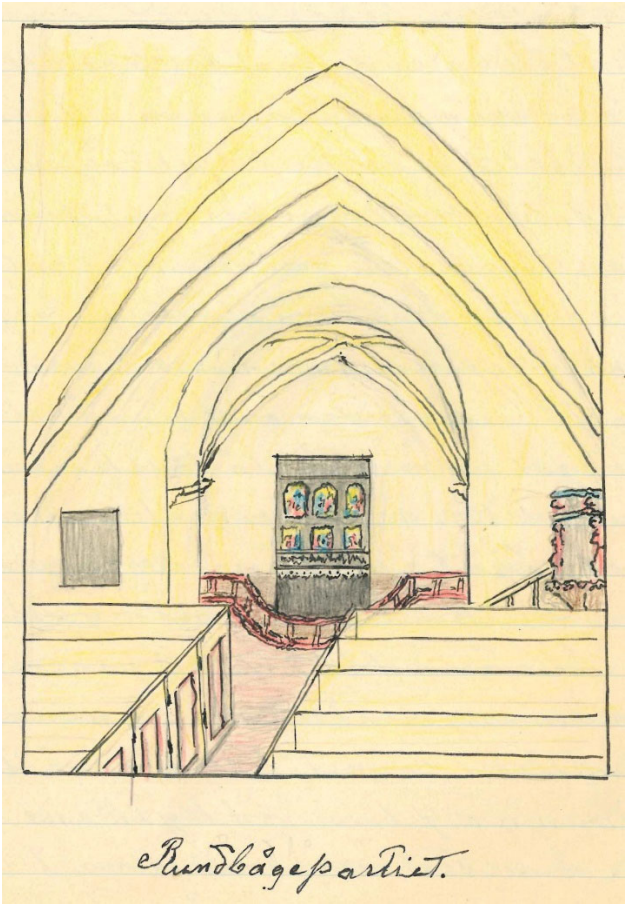

Jag vet ej om huvudingången var genom tornet då det stod kvar i öster. Om så var tycker jag för min del, att den kvinnan som byggde kyrkan ej var så fanatiskt dum, som traditionen framställde henne, ty denna ingång in i kyrkan tog sig så bekväm och inbjudande ut från stora färdevägen som går nära där förbi. Nu, sen tornet blivit flyttat till kyrkans västra sida med den där placerade ingången, får man löpa kyrkan runt för att finna den, alldeles lika som förhållandet är i Vallkärra.

Och en annan olägenhet är, att stora trappuppgången som måst anordnas här ligger lika omotiverat avsides här mitt för ingången, ehuru den måste anbringas här på grund av kyrkogårdens upphöjning genom ifyllning. Den kunde ju vara lite mindre, när den ligger så avsides.

Men för att nu till sist återgå till tornflyttningen än en gång: nog visste vi, sena tiders barn likväl, att tornet ej behövde flyttas och lämna plats för altaret i öster, att ljuset och kristendomen har sitt ursprung från öster, från solens och Betlehemsstjärnans fagra land.

15. Stångby by och dess vårdträd

Vi ha förut framhållit att gårdarna i Stångby lågo till en början långt spridda från varandra. Efteråt, sedan gårdarnas stora ägor blivit något styckade och bebyggelsen blev större samlades denna bebyggelse till en mera tätbebyggd by. Denna bybildning ägde rum som vi även omnämnt rum ett par tre århundraden efter Kristi födelse. Till en början bildade denna bebyggelse en så kallad Rundby koncentrerad vid en korsväg invid ett större vattendrag, nu förminskat till en liten rännil, Stångby bäck. Denna rundby hade dock här i Stångby en något oval form med sträckning i norr och söder.

På den omnämnda öppna platsen placerades, när kristendomen blev aktuell kyrkan, som sålunda kom att ligga mitt i byn. Och på den öppna platsen samlades byns fänad vid ut- och inmarschen till och från betesplatserna i byns omgivningar, och här samlades byns mannar att samtala om byns mindre angelägenheter och annat. Då det gällde byns viktigare affärer samlades man nog på den avplanade ättehögen på №11, vilken samling då avslutades med lekar på eller invid högen. På den omtalade öppna platsen samlades också byns kvinnor vid vattenhämtning i ån eller om aftnarna för att ventilera intressanta nyheter i byn.

Byns egenskap av rundby höll länge i sig och ännu så sent som 1768 var denna rundbyegenskap ännu ganska märkbar, enligt vad kartskissen å föregående sida[12] visar. Endast i norr har periferien blivit något splittrad. Men sedan har den öppna platsen allt mera blivit upptagen av smågårdar och småhus de sista huvudsakligen och mest på kyrkans och kyrkogårdens norra sida. Byn har därigenom allt mer börjat övergå till vad St. Bolin i Skånelands historia del II kallar en Klungby.

[12] Nästa sida.

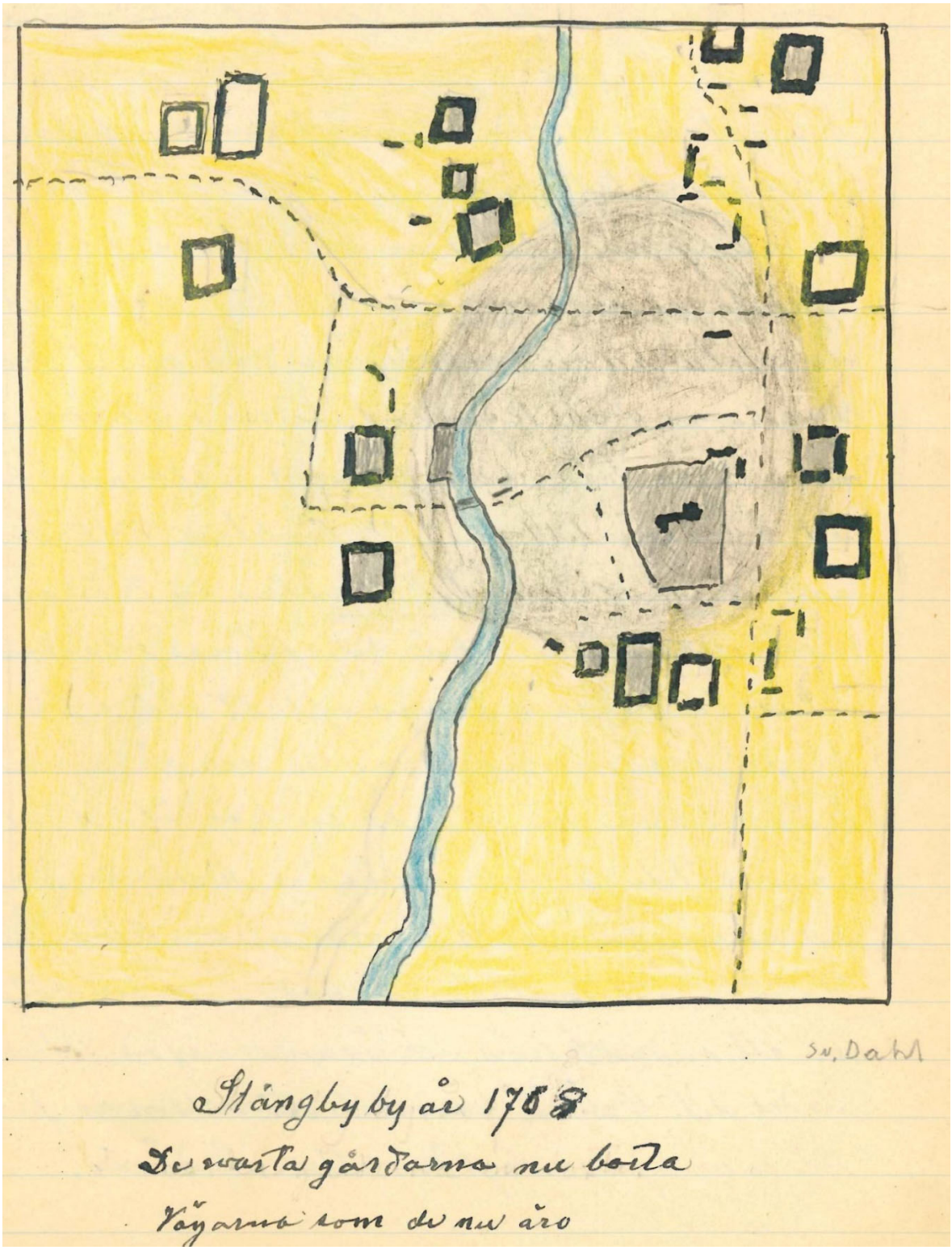

Träd uppväxta på de öppna platserna i rundbyarna fingo oftast stå i fred, då de voro ingen i vägen, och sådana träd uppnådde oftast en hög ålder och fingo väldiga dimensioner. Och så gåvo de skugga under sommaren. Ofta trodde man att tomtormen bodde under roten av ett sådant träd, och även därför skonades det. Och så kom det att alltmera framstå som byns skydds- och vårdträd.

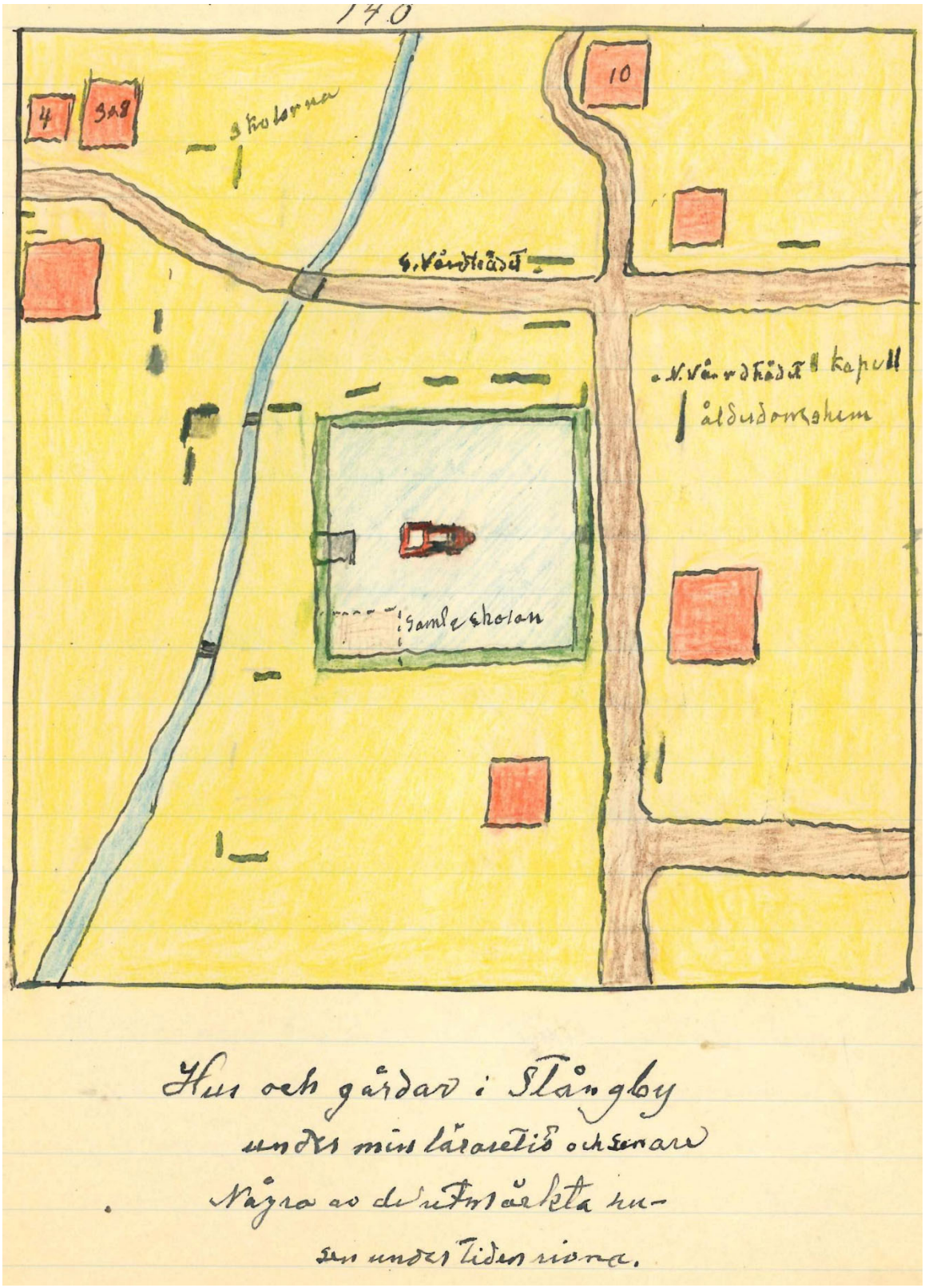

Men även träd uppväxta under senare tid på en dylik plats i en by ofredades nästan aldrig, och ett sådant träd uppnådde då en hög ålder och fick en väldig krona, som dominerade i byn och drog blickarna till sig, och dess lummig krona syntes vida över byns andra träd, och så kom ett dylikt träd, utan att man tänkte däröver, alltmer att framstå som denna bys vårdträd.

Ett dylikt träd, i senare tid uppvuxet på den forna öppna platsen invid korsvägen, äger Stångby, och som kan betraktas som denna bys vårdträd. Vi känna ju detta träd, som står mitt för smedjan i byn och i f.d. lantbrukare Johannes Jeppssons trädgård. Detta träd är säkert mycket gammalt. Dess väldiga krona synes över hela byn och är en fägnad för ögat.

I Vallkärra socken finnes ett lika stort träd på själva skolplatsen och nära till ett av byns vägamot och kan få samma sätt betraktas som denna församlings vårdträd.

Båda träden äro almar.[13]

Utom det att en hel by hade sitt särskilda träd som vårdträd, var det ändå vanligare att en gård hade sitt särskilda vårdträd, som oftast hade sin plats på gårdsplanen eller framför boningshuset (se Prof. Per Nilssons bok: Festdagar och vardagar. Jag känner dock icke något vårdträd av detta slag inom Stångby.

Vårdträdet i Stångby torde snart få en avlösning. I s.v. hörnet av den förut omtalade moderna anläggningen vid gravkapellet, invid stora vägen, står en ek, som med sin krona överskuggar den lilla kullen, som är avsedd för en minnessten över Hakon Bonde. Det är denna ek, som är ämnad övertaga rollen av att vara byns vårdträd.[14]

[13] Dessvärre i dag borttagna troligen på grund av almsjukan
[14] I dag borttaget.

Slutord

Härmed avslutar mina anteckningar om Stångby. Flera olösta gåtor finnas: om hemmanet №10, om Hakuinus i necrologiet m.fl. Jag är för gammal att leta ut detta i möjligen befintliga hävder utan överlämnar detta till yngre intresserade krafter. Arbetet borde då även avse Stångby historia under medeltiden, om vilken vi ingenting veta, och till byns historia under nyare tiden. För detta senare tidskifte finnes ju mera tillgängligt stoff: Stångby och slaget vid Lund, anteckningar om prästerskapet i pastoratet sen 1600-talet, Benzeliitiden i Stångby, om den Agardhska gården i Stångby m.m. om vilka jag gjort en del anteckningar som i så fall kunde i någon mån användas. Och sålunda gingo vi en fullständig ”Stångby församlings historia”, som skulle kunna bliva oss alla till glädje.

Skrifter berörande ämnet Stångby under forntiden

Saxo Grammaticus: Danmarks historia (fl.st)

E. Hellkvist Etymologisk ordbok, (namnet Stångby)

Skånska gods och gårdar

Herman Hovberg Genom Sveriges bygder (s. 390)

Grimberg Sv. folkets underbara öden I (s. 58)

Ottesen : Vor Historia (Om Håkans Englandsfärd) s 131

St. Bohlin Skånelands historia II (s. 27-28; 71-72)

Necologium Lundense

Otto von Friesen Runorna i Sverige (s 151)

Skånes kalender – Sven Dahl: Torna och Bara. (s.38)

Per Nilsson Festdagar och vardagar.

—

Tillägg:

J. Göransson: Skånes Landsbygd. (s 118, 137)

Vimosser: Danske runeminnesmärke (av Lis Jakobsen)

(om Vallkärrarunstenen)

Innehåll.

1. Stångby äldsta tid i samband med en skildring av byns ättehögar. sid. 5
2. Huru har ortnamnet Stångby uppkommit? ” 10
3. Ett klöverblad av forntidsnamn i Stångby. ” 13
4. Liotidastammen och Löddeströms ådal ” 15
5. Kämpen Gard. ” 19
6. Kämpen Gard och Bråvallaslaget. ” 21
7. Kämpen Gard och Runamo i Blekinge. ” 22
8. Bonden Hakons Englandsfärd. ” 25
9. Slaget vid Gårdstånga. ” 34
10. Hakon och Stångby första kyrka. Hakon i sin hemby. ” 35
11. Hakon i Laurentieklostrets annaler. ” 40
12. Hakonsminnet. ” 43
13. Jätten Stange. ” 45
14. Traditionen om Stångby båda kyrkor. ” 48
15. Stångby och dess vårdträd. ” 53

Appendix

Finnur Magnússons tolkning av Runamo till danska
Runamo og Runerne (Köpenhamn 1841) s. 66f.

Hildekind indtog (modtog) Riget (Rigene - Regjeringen)
Gard inhuggede (Runerne)
Ole Eed gav (aflagde Troskabseed)
Odin vie (eller hellige) Runerne!
(Gid) Ring faae
Fald paa Muld!
Alfer, Elskovsguder)
Ole (hade, - skye, forlade)!
Odin og Frej
og Asers Slægt
ödelægge, ödelægge
vore Fjender!
Unde Harald
en stor Seier!

Fragment av Esaias Tegnérs dikt ”Gerda” i original
Esaias Tegnérs Samlade skrifter, Första bandet (Stockholm 1847-1851), s 209.

Vårsol sken på Runamo,
Der, om du vill sagan tro,
Hildetand i fordna tider
Högg i berget fädrens strider,
Väldig runskrift, half mil lång,
Nu förnött af vandrarns gång.
Här och der de djerfva dragen
Stå oläsliga i dagen,
Lika dragen till att se
På en död: förr talte de
Jordiskt språk; hvad nu de mena
Veta andarne allena.

Fragment av Saxo Grammaticus' Danmarks krönika i originalöversättning till danska. Saxo Grammaticus. *Danmarks krønike,* oversat af Fr. Winkel Horn (1898).

> Da dette Anslag rygtedes, sejlede en Mand ved Navn Hagen, som var Kongen overmaade hengiven, fra Landsbyen Stangby over til ham, saa hurtig han paa nogen Maade kunde, og aabenbarede ham det hele og lagde saaledes ved sin ædle Adfærd for Dagen, hvor højt han elskede sin Konge og sit Land. Da Kongen havde faaet Tidenden om denne store Sammenrottelse, fulgte han strax, ledsaget af en Hær, med den, som havde bragt den, og for at Hagen ikke skulde kunne sige, at han intet havde faaet, fordi han havde paataget sig den lange og farlige Sejlads, skjænkede han ham til Belønning to Jordlodder i Skaane.

Sida ur *Scriptores rerum danicarum* (1774) utgiven av Jacob Langebek där *Necrologium Lundense* är avskrivet, och där Håkan från Stångby av Langebek antas vara samme Håkan, eller en son eller sonson, till Håkan som omnämns hos Saxo Grammaticus, vilket är samma teori som Brodén troligen oberoende av Langebek framkastar:

Not x: "Håkan (Haqvinus) från byn Stångby i Skåne var mycket omtyckt av kung Knut den store. Saxo hyllar hans trohet gentemot kungen på sidan 195. Kanske var han far eller farfar till den Håkan av Stångby, vars minne hedrades den 4 mars hos bröderna i kyrkan i Lund." (översättning av Martina Björk, 2022).

C. II. KL. MARTII.

Ob. *Petrus* filius *Grim* ſacerdos & canonicus de *Domo beati Laurentii* (t), qvi dedit *Sanćto Laurencio* (s) caſulam, cappam, albam, humerale, auro bene decornata. *Fratribus* qvoqve terram ad ſervicium ſolventem marcam.

Obiit *Hweni* laicus *Andor* dićtus, qvi dedit cortinam & beſtias.

D. KAL. MARTII.

Anniverſ. *Ottonis* & *Aconis* laicorum, marcas III. Item *Rikardus* presbiter *Prepoſitus Sleswicenſis*, profeſſus *Sanćti Michaelis* (t). *Walterus* monachus *Sanćte Marie de Herivado.*

E. VI. NON.

Suuarth. Obiit *Gerungus* presbiter, *Sanćte crucis* Canonicus.

Item *Nicolaus* Archidiaconus (u), hujus loci Canonicus.

Wilhelmus ſacerdos & Canonicus *Sanćte Marie Wibergis* (v).

F. V. NON.

Anniv. *Edwardi* ſacerdotis & monachi. *Andor* obiit.

Sirith, *Dota* dićta, marcam.

G. IIII. NON.

Obiit *Petrus*, qvi & *Haqvinus* de *Stangbi* (x), & *Arkil* laicus, & *Fredericus* converſus *Sanćti Chriſtophori Rauengersburg* (y).

Eodem die *Thyri*, qvæ & *doter Sturkars.*

A. III. NON. MARTII.

B. II. NON. MARTII.

(t) *Domus b. Laurentii* erat *Monaſterium* Canonicorum Lundenſium tam *vetus* qvam *novum*, qvod ita Necrologium nominat & diſtingvit.

(s) i: Templo S. Laurentii Lundenſi.

(t) *Sanćti Michaelis Coenobium* Slesvici erat.

(u) *Eſkillus* Archiepiſcopus *Archidiaconatum* in Eccleſia Lundenſi inſtituit, *Magn. Martè.* Catal. Ep. Lund. p. 32. Forte *Nicolaus* primus hujus officii fuit.

(v) *Eccleſia Wibergenſis*, ut Necrologium ad calcem annotavit, erat inter *Eccleſias*, qvæ cum *Lundenſi* fraternitatem ſociaverunt, unde in utrqve defunctorum fratrum memoria celebrabatur.

(x) *Haqvinus e villa Stangby* in Scania, qvi Regi CANUTO M. amantiſſimus erat, cujus fidem erga Regem *Saxo* p. 195. laudat, forte pater ſive avus fuit hujus *Haqvini de Stangby*, cujus memoria d. 4. Martii apud fratres Eccleſiæ Lundenſis ſacra erat.

(y) Sæpius in *Necrologio* & *Libro Datico Lundenſi* legitur: *Converſus S. Chriſtofori Rauengersburg*, *Diaconus & Canonicus S. Chriſtofori Rauengersburg*, *Soror S. Chriſtof. Ravengersburg*, *Converſa S. Chriſtofori Ravengersburg*. Ex hiſce facile crederes, *Ravengersburgum* fuiſſe olim Coenobium qvoddam in Dania. Sed nihil minus. *Ravengersburgum* autem fuit antiqvisſimum Monaſterium, in Germania in Ducatu Simmerenſi Circuli Rhenani ſuperioris ſitustum, & *S. Chriſtophoro* dicatum, Seculo XI. a Comite Spanheimenſi *Bertolda* ejusqve conjuge *Hedewiga* fundatum & An. 1073. donatum, vid. *Freheri* Orig. Palat. P. II. p. 46. Præfectus hujus Monaſterii *Præpoſitus* dicebatur, Vid. *Hontheim* Hiſt. Dipl. Trevir. p. 419. 991. *Tolneri* Cod. Diplom. Palat. p. 60. *Joannis* Spicil. Dipl. p. 163. Anno 1190. *Conradus* Comes Palatinus Rheni bona *Monaſterii S. Chriſtoffori in Rauengyrspurck* in protectionem recipit, vid. *Freheri* Orig. Palat. P. I. p. 109. *Tolneri* Cod. Dipl. Pal. p. 58. Monaſterium hoc cum *Monaſterio S. Laurentii Lundenſi* a primis temporibus fraternitatem inierat, ideoqve ad calcem Necrologii hujus inter *Eccleſias*, qvarum defunctorum Fratrum Sororumqve memoria utrobiqve celebraretur, recenſetur *Rauengersburgenſis*. Plura forte de his nobis innoteſcerent, ſi *Monimenta Ravingirsburgenſia* haberemus, qvæ citat *Hontheim* Hiſt. Dipl. Trevir. T. I. pag. 397. *Ravengerus* qvondam fuit nomen viri proprium, qvo & Epiſcopos & Præpoſitos & Abbates Seculo X. & XI. appellatos invenimus, vid. *Mabillonii* Act. SS. Benedict. T. II. p. 502. 525. *Hontheim* l. c. p. 308. 328. 337. 414. *Mirei* Orig. Benedict. ap. Mich. Kuen p. 45. A qvodam hujus nominis viro locus *Ravengersburgum* dubio procul nomen mutuatus eſt.